

ANMELDELSER

EN MORDERS BEKENDELSER

Niels Peter Juel Larsen: *En morders bekendelser: Ole Kollerøds historie*, Kriminalforlaget, 2022, 303 s., ISBN: 978-87-7216-557-8

Af Johnny Jørgensen

Ole “Kollerød” Pedersen blev født 11. september 1802 i nordsjællandske Kollerød, dømt for et mord begået i 1837 og endte sine dage 17. november 1840 på Amager Fælled på skafottet under skarpretterens økse.

Dette kunne have været en fodnote i historien, og for længst være glemt, hvis det ikke var fordi Ole Kollerød havde skrevet sine erindringer ned under sit sidste tre år lange fængselsophold. Hovedårsagen til levnedbeskrivelsen var, at Ole Kollerød var blevet stærkt forarget, følte sig misforstået, og uretfærdigt behandlet, da videnskabsmand Jens Veibel Neergaard i 1838 havde beskrevet Ole som en farlig dyrisk masse-morder.

Ole Kollerød var intelligent, men havde ikke de bedste kort på hånden i Danmarks guldalder, da han var født i bunden af samfundet, og havde meget svært ved at holde sig på dydens smalle sti i længere tid ad gangen. Det udmøntede sig i en lang række tyverier og indbrud gennem halvdelen af hans liv, og sluttede med et røverisk mord på en kusk i 1837.

De første mange år af Ole Kollerøds liv gik uden kriminalitet, bortset fra et par smårapserier. Hans barndom var ikke præget af store svigt, men set med nutidens øjne var der ikke den store kærlighed og omsorg fra hans forældre, og en gang pryglede hans mor ham for en forseelse, som han ikke var skyldig i. Den omgang gjorde, at han ikke længere stolede på sin mor, og i det længere perspektiv betød det, at han nærede mistro til sine medmennesker.

I hovedparten af bogen beskriver Ole Kollerød sit liv med skiftende arbejdspladser, slagsmål, mange kvindelige bekendtskaber og affærer, værtshusbesøg, tyverier og ophold i forskellige tugt-, rasp og forbedringshuse. Fristelserne var mange, og Ole havde meget svært ved at betakke sig, når der var lette tyverier, villige kvinder eller brændevin i farvandet. Hans levnedbeskrivelse viser, at han levede fra dag til dag, og sjældent tænkte på konsekvenser og fremtiden.

Ole følte sig misforstået, og blev ifølge eget udsagn kun kriminel, fordi han var tvunget til det, for at overleve. (Han var faktisk meget dygtig til at sy/skrædderi, og fik ved flere lejligheder tilbudt at komme i lære som møllersvend, men desværre forspildtes mulighederne). Derudover spillede politiet og retsvæsenets “jagt” på de fattige en afgørende rolle, og Ole Kollerød følte sig konstant jaget. Det værste øgenavn for Kollerød var “Ole Tyv”.

“...men måtte gå med ham ud at stjæle som betaling. Men det var kun fordi nøden tvang mig. Jeg stjal heller ikke fra de fattige og tog aldrig så meget, at det gjorde større skade; men sådan går det, når politiet tvinger én til at overleve ved at stjæle og bringer Djævelen frem i det bedste menneske”. (s. 158)

“I det tidsrum blev der rejst en anden sag imod mig i Hillerød, som jeg var uskyldig i, og det var den sag, som dommer von Hadeln havde efterlyst mig for. Havde han ikke efterlyst mig, kunne jeg være blevet i min tjeneste på Amager, og alle de forbrydelser, som jeg nu har fortalt om, ville ikke være sket. Men nu, kære læser, vil jeg lade Dem bedømme, om det var min egen skyld, at jeg kom i ulykke, eller om politiet var skyldige? Jeg havde gjort mig den største umage med at komme frem i verden på lovlig vis, men det var umuligt, da disse djæveapostle ikke kunne lade mig være i fred, og er der noget helvede til, så vil jeg bede Gud i Himlen om, at sådanne dommere skal brænde der, de store skurke i den største gruokedel...” (s. 159)

Gennem hele bogen fralægger Ole Kollerød sig ethvert ansvar for sine kriminelle handlinger: Alle kriminelle forhold skyldtes andre forhold: Han blev lokket af politispioner, forledt af andre kriminelle medborgere, hævnerrige dommere, han var sulten, eller også var det brændevinens skyld. Ifølge Ole Kollerød havde politiet og samfundet det største ansvar for hans kriminalitet. Politiets største synd var, at de beholdt hans personlige papirer, når han gang på gang blev løsladt. De manglende papirer betød, at det var svært at skaffe et nyt arbejde hurtigt,

så han kunne tjene penge, og ikke behøve at stjæle. Samfundets skyld bestod i, at det ikke resocialiserede de løsladte fanger, som dermed blev ladet i stikken. Eneste udvej var dermed at fortsætte den kriminelle levevej.

Ole Kollerød forsøger også at undskylde/retfærdiggøre sin kriminalitet med (jf. citat), at han aldrig stjal fra de fattige, men kun fra de rige. Dette er dog ikke rigtigt, og flere af Ole Kollerøds tyverier var fra andre fattige, og han delte heller ikke udbyttet med dem, så Robin Hood var han ikke.

Politiet, fængselsvæsenets ansatte og retssystemets dommere var ikke på de fattiges side, og havde ifølge Ole Kollerød særlige motiver for, at de fattige skulle forblive kriminelle, da de ellers alle selv ville blive arbejdsløse.

Værd at huske på, når man læser Ole “Kollerød” Pedersens levnedshistorie og kritik af samfundsbetingelserne er, at han skrev den mens han ventede på, at dødsdommen skulle blive eksekveret. Dette ophav er han selv opmærksom på, og han gør meget ud af, at hans kritik intet har at gøre med dødsdommen.

Når man læser bogen, er der dog flere begivenheder, som taler imod Ole Kollerøds generelle kritik af hans livsvilkår: på sin vej mødte han også både gode og retfærdige dommere, fangevogtere og politibetjente, og under flere af fængselsopholdene, havde han det godt og blev behandlet ordentligt. Så Ole Kollerøds afsluttende kritik blev selvfølgelig påvirket af, at han vidste at han snart skulle halshugges, og ikke følte han havde fået en ærlig chance i livet.

“Da forhøret var forbi, gav dommeren mig så meget at spise og drikke, som jeg ville have, og en mark til snaps. Det var første gang von Hadeln var så god at lindre min sult og min

nød. Havde han gjort det samme, dengang jeg blev sendt op til ham sidste gang, så havde jeg ikke siddet her som morder, men når man bringer et menneske i den situation, at han ikke kan stille sin sult og alt det fornødne bliver taget fra ham, så må man jo blive en menneskefjende. Fornuften forsvinder, og i stedet træder ondskab og galskab, så derfor beder jeg nu retten om, at de henretter mig så hurtigt som muligt og holder op med at forhale tiden, således at jeg kan komme af med det forbandede liv, da jeg hverken kan lide mig selv eller andre og ikke under mig selv det brød, jeg tager i munden, og forbander hvert af mine åndedrag”. (s. 275)

Ole “Kollerød” Pedersen havde også selv et ansvar for, hvordan hans liv udspillede sig, og at fralægge sig ethvert ansvar, og give blandt andet politiet og retsvæsenet hele skylden er ikke retvisende. Helt sikkert er det dog, at det var lettere i 1800-tallets Danmark at holde sig fra kriminalitet, rets- og fængselsvæsen og skarpretterens økse, hvis man havde nok og ikke manglede.

Ole Kollerød levnedbeskrivelse lå udgivet hen fra 1840 til 1978, hvor Foreningen Danmarks Folkeminder udgav manuskriptet helt uredigeret. Nu har Niels Peter Juel Larsen “oversat” Ole “Kollerød” Pedersens levnedbeskrivelse fra den oprindelige nordsjællandske dialekt til nudansk, hvilket har gjort den langt mere tilgængelig. Derudover har Niels Peter Juel Larsen givet Ole “Kollerød” Pedersens historie sammenhængskraft med kapitler, som enten beskriver detaljer om persongalleriet i Kollerøds fortælling, eller sætter rammen op for det større historiske perspektiv i Danmark på Kollerøds tid.

FØLG WILFRED!

Claus Bundgård Christensen: *Følg Wilfred! Radikalisering – Revolution – Nazistisk subkultur*, Gyldendal, 2022, 400 s., Ill., ISBN: 9788702350296

Af Morten Thing

Historien om fascismen og nazismen i Danmark er en interessant og kulørt historie om mange smågrupper, interne modsætninger, men frem for alt om små forhold. De små grupper spiller ikke nogen vigtig politisk rolle. Men de er der, og de spiller en rolle i antisemitismens historie og de er også interessante af psykologiske årsager. I et land med ret velregulerede politiske modsætninger er det interessant, at der har været grupper, der ville revolution (og her skal vi tænke kommunisterne med).

Wilfred Petersen (1905-81) kom fra fattige kår, blev officer, men blev et offer for nedskæring af hæren. I 1932 meldte han sig ind i Danmarks National Socialistiske Arbejder Parti, efter otte dage blev han leder af ungdomsafdelingen, men allerede samme år brød han med DNSAP og dannede sit eget parti, National Socialistisk Parti (NSP). Selvom Wilfred Petersens parti aldrig blev andet en end lille gruppe, er han nok den mest kendte danske nazist. Det har Claus Bundgård Christensen skrevet en virkelig god bog om – og velresearchet.

Kernen i bogens opfattelse af Wilfred Petersen er, at han psykisk var noget særligt: han var karismatisk. Han var i stand til at knytte folk til sig med stærke bånd, og han var i stand til at plante sine tanker i andres sind. Det parti, han opbyggede, var ikke et parti, som kunne spille nogen parlamentarisk rolle, det havde

kun nogle få hundrede medlemmer. Det var i højere grad et vækstmiljø for radikalisering af unge mænd fra samfundets kant. Partikontoret blev et socialt centrum for dette miljø. Medlemmerne udviste en enestående tro på og solidaritet med Wilfred Petersen.

Wilfred Petersen var nazist og antisemit, ingen tvivl om det. Men han var først og fremmest nationalist. Han var modstander af den type nazisme som DNSAP stod for, som var *protysk*. Han var Fritz Clausens absolutte fjende. Wilfred Petersen mente, at danskerne ikke var så opblandet med folk sydfra, som tyskerne var det og derfor et renere folk, som stod over tyskerne. Han ville lave en nazistisk revolution, men i Danmark. Han stod derfor også for en voldelig politik, som var meget mere åbenlys og agitatorisk end de andre nazister. De mange voldelige aktioner bragte ham og hans parti i politiets søgelys. Partiet oprettede (efter tysk forbillede) en Stormafdeling, SA, som var dets aktivistiske spydspids. Fra 1935 udgav NSP bladet *Kampblad for Wilfreds SA*. I 1935 skiftede partiet navn til Dansk Socialistisk Parti (DSP), og hagekorset blev erstattet af *lynet* som partiets mærke. Det var en klar markering af det anti-tyske, men ikke ellers nogen ændring i dets politik.

Wilfreds folk havde også skydevåben og lavede bomber. Den 21. juni 1937 gik det ud over forsvarsminister Alsing Andersens villa på Grøndalsvængets Alle. Han var ikke selv hjemme, men hans kone og barn var i huset. Interessen samlede sig hurtigt omkring DSP. Bl.a. blev Viggo Madsen, et ungt partimedlem, arresteret. Og da man fandt et ammunitionsdepot i et garderobereskab på Nørreport Station, lejet i hans navn, indrømmede han. Han endte med at få en dom på 15 måneders fængsel. Det

førte til en intens overvågning af partiet og dets få medlemmer. Rygterne gik bl.a. om en plan om at bombe Staunings hus. I 1938 kom det til en bombsprængning foran politiadvokat Povl Hermanns villa i Brønshøj. Han havde ført mange sager mod NSP/DSP, så mistanken pegede på Wilfreds parti. Og selvom han blev arresteret flere gange, holdt han sig uden for de voldelige tiltag, han prædikede, og blev ikke dømt. Men volden og de kriminelle forhold fortsatte.

Besættelsen den 9. april 1940 blev mødt med sørgerand på DSPs blad *Stormen*. Danmark var ikke længere en fri nation. Men måske kunne man håbe på en god behandling fra tyskernes side, da danskerne jo racemæssigt stod over tyskerne. Og tyskerne var ikke afvisende overfor Wilfred P., da han jo var både antisemit og nazist. Hårdt gik det udover Fritz Clausen. Fx da *Stormen* i juli 1940 mente, at Clausen burde steriliseres, da hans datter var "uhelbredelig åndssvag". Men i oktober 1940 gik den ikke længere og tyskerne krævede *Stormen* lukket.

Wilfred Petersen måtte nu gå nye veje. Bl.a. indgik han et samarbejde med minister Gunnar Larsen, som af egen lomme finansierede Wilfred Petersens angreb på Fritz Clausen. Med støtte fra Gunnar Larsen dannede Wilfred Petersen i marts 1941 et nyt parti, Dansk Folkeparti, hvis væsentligste opgave var at splitte tilhængerne af Clausen. Det blev ingen succes. Også de kriminelle handlinger DSPs partimedlemmer havde deltaget i fortsatte og forøgedes. Deres antisemitisme førte til planer om angreb på synagogen, som dog blev standset. Til gengæld var de meget aktive under jødeforfølgelserne i 1943. Det gik ud over flere jødiske flygtninge. Der blev taget fanger og stjålet penge.

Men jødeforfølgelserne blev også afslutningen for Wilfred Petersen. Han endte i Vestre Fængsels tyske afdeling.

Wilfred Petersen blev sendt i æresarrest i Mecklenburg på slottet Garlitz. Her boede han med sin kone og datter indtil 14. april 1945, hvor hjemturen begyndte. Efter en tid under jorden i København meldte han sig selv. Han sad på Sundholm sammen med sine kammerater. Der startede en retssag mod ham for landskadelig virksomhed og i 1948 fik han en dom på 6 års fængsel. I 1949 blev han frikendt ved Landsretten og stod til erstatning for fængselsopholdet. Ved Højesteret i 1950 blev frifindelsen fastholdt, dog bortfaldt erstatningen. Wilfred Petersen lavede sig et nyt liv med forretninger og levede længe nok til, at han blev interviewet af forskellige, som var interesserede i hans fortid. Han benægtede den aldrig og fastholdt sine synspunkter.

Det er en spændende bog Claus Bundgård Christensen har skrevet og med en forbilledlig behandling af et kompliceret emne. Bogen giver et udfoldet billede af revolutionær nazisme i dens mange praktiske facetter. Men fremfor alt er billedet af Wilfred Petersen udfoldet, så man kan følge ham i hans liv, og det er uden, at han erklæres for psykopat eller bare dum.

SØNDERJYSKE KRIGSFANGER I RUSLAND

Ingolf Haase: *Sønderjyske krigsfanger i Rusland 1914-1918*. Lokalhistorisk forening og arkiv for Gl. Tønder Kommune, 2020, 60s., Ill., ISBN 978-87-88995-75-6

Af Bernadette Preben-Hansen

V erdenskrigen førte unge danske mænd – de fleste landmænd – på deres livs rejse en kvart verden rundt mod øst. Sønderjyderne måtte kæmpe som tyske statsborgere (efter 1864) i den tyske hær og russerne behandlede dem som tyskere. Først gik turen til fronten i det nuværende Polen og Ukraine. Her blev 470 – eller flere – sønderjyder taget til fange og transporteret i grupper fra Ukraine mod Stillehavet i 1914-15. De var med kreaturvogne 10.000 km. mod øst og havnede i de store krigsfangelejre – især Daurija nær Mongoliet og Ussurijsk ved Stillehavet.

I 1916 blev fangerne transporteret fra Sibirien i grupper til arbejdsopgaver i Central-Rusland og Ukraine, til fabriksarbejde, minedrift, landbrug og skovbrug. To sønderjydegrupper kom direkte fra fronten til to skovlejre nær Sarapul ved Kamafloden i Udmurtien i 1916-17. De fældede træer og kedede sig, men havde rimelige levevilkår. Værre var det ved jernbanen (Kirovbanen) fra Petrograd (Sankt Petersborg) til Murmansk, der forbandt Østersøen med Barentshavet, og ved minedrift i kul- og jernminer i Ural-regionen i Rusland og i Donbas i Ukraine, det overlevede kun få. I april 1916 blev en gruppe sønderjyder kørt fra Ussurijsk til kulminerne i Rutchenkovo ved Donetsk i Ukraine, flere døde. Minearbejderne strejkede

i 1915-16, og en tredjedel blev dræbt i borgerkrigene. I juni 1916 blev en gruppe sønderjyder kørt fra Daurija til skovarbejde ved et stort gods i Dubovka i Saratov-regionen, og i juli blev en anden gruppe kørt fra Daurija til brødrene Aleksej & Gerasim Khludovs tekstilfabrikker (med tørvemose) i Jegorjevsk i Moskva-regionen. En gruppe sønderjyder gik fra en lejr i Bakhmut i Donbas, der var tyfus i lejren og porten stod åben i februar 1918. Sønderjydernes færd som krigsfanger i Rusland kan bedst berettes "gruppevis".

Rusland var i kaos efter tsarstyret, verdenskrigen, 1917-revolutionerne, Brest-Litovsk-aftalen og de russiske borgerkrige. I Central-Rusland var der hungersnød, mens der var mere mad i Sibirien. Der var måske 2,4 millioner krigsfanger i Rusland i 1914-22, hvoraf et lille kontingent var sønderjyder, som talte og skrev dansk. Tiden i Rusland blev de unge mænds store livsoplevelse, som mange hægede om til deres alderdom og død.

De dansktalende grupper holdt sammen hele det årelange ophold i Rusland. Grupper overlevede, mens enkeltskæbner ofte "forsvandt i Rusland". Ti procent – eller flere – af sønderjyderne døde i krigsfangenskab eller forsvandt efter frigivelsen ved bolsjevikrevolutionen i oktober/november 1917. Hjem kom sønderjyderne i grupper, som de 36 mand, der var havnet i særlejre, først i Pavlovo Posad, siden i Jurjev Polskij, lejre øst/nordøst for Moskva. De blev udskibet fra Petrograd til København i små hold. Særlejerne havde bedre levevilkår, forplejning, klæder og bibliotek, og de var understøttet af enkekejsersinde Dagmar, de danske diplomatiske repræsentationer og Dansk Røde Kors i Rusland. Flere fhv. sønderjyske krigsfanger blev i Rusland, de talte russisk, stiftede familie og blev me-

jerister i Sibirien i 1920'erne. En kom hjem til Sønderjylland, men rejste retur til Ukraine for at blive leder af et socialistisk statsbrug. En anden kom hjem, men rejste til Novosibirsk i 1926 for at efterlyse savnede sønderjyder i Sibirien; der var flere, men de ville ikke hjem.

I 2016 dannede vi Arne May, Mogens Sander Hansen og jeg en uafhængig arbejdsgruppe i projektet "Sønderjyske krigsfanger i Rusland 1914-24". Formålet var at få et overblik over sønderjyderne i russisk krigsfangenskab, samt lokalisere dansksprogede øjenvidneberetninger. Det var mit mål at finde arkivalier i privateje, samt anmode private om fremtidig aflevering til Rigsarkivet.

Hvem var krigsfangerne? Hvad skrev de? Hvilke kilder er bevaret? Hvilke regiment var de i? Hvordan dannede krigsfangerne grupper? Hvordan var transporten fra østfronten i Galizien og Volynien til Stillehavet? Hvilke lejre sad de i? Hvordan var levevilkårene? Hvad så de hvor i Rusland? Hvad var synet på borgerkrigene? Hvem døde? Hvem overlevede? Hvem kom i danske særlejre? Hvem kom hjem til Danmark og hvordan? Hvem blev i Sovjetunionen?

I Rigsarkivet i København gennemgik vi arkivalier fra Udenrigsministeriets arkiv, de danske diplomatiske og konsulære repræsentationer i Rusland, personarkiver og andre arkiver. Vi læste aviser, krigsfangekorrespondance, tidskrifter og årbøger (veteraners krigsfangeerindringer er publiceret i Foreningen af Dansk-sindede Sønderjyske Krigsdeltagere, DSK's årbog i 1941-72). May og Sander Hansen læste folketællinger, gravsten, kirkebøger, lægdsruller, mindesmærker og tabslister fra Tyskland. May opsøgte lokalarkiver i Danmark samt indscannede store tekstmængder (herunder sønderjy-

dernes beretninger), der blev lagt på hjemmesiden “Den Store Krig 1914-1918”. Vi efterlyste arkivalier i privateje: beretninger, breve og fotoalbum fra Rusland, og vi transskriberede mængder af mindre læseligt håndskrevet kilde-materiale.

Projektet blev indledt på basis af medlemskartotekerne for foreningerne for fhv. Krigsfanger i Rusland og Dansksindede Sønderjyske Krigsdeltagere, krigsfangekartoteket ved Midlertidige Ministerium Sønderjyske Anliggender samt Dansk Røde Kors’ krigsfangelister. Vi oplyste således 470 sønderjyder i russisk krigsfangenskab og præsenterede hver person på hjemmesiden. Også andre medvirkede med information. Vi afsluttede projektet i 2020.

På Det Kongelige Bibliotek åbnede jeg en dag: Burkhard Koop, *Dansk Røde Kors og dansk krigsfangehjælp under første verdenskrig*, Münster 2009, 2010. To sider (2009, s. 144-145; 2010, s. 167-168) om det danske gesandtskabspersonale i Petrograd i 1918 er skrevet af mig – uden kreditering og kildehenvisning. Teksten er ordret kopi fra internettet. “Kopiering fra denne bog eller dele deraf er kun tilladt i overensstemmelse med forfatteren. Enhver anden udnyttelse er uden forfatterens skriftlige samtykke forbudt”, skrev Koop i 2009.

Ingolf Haase har udgivet et hæfte om sønderjyske krigsfanger i Rusland. Hæftet er ind-delt i kapitlerne: Indledning, Tjita, Dødslejren i Sretensk, Sønderjyderne samles, Pavlovo Posad, Jurjev Polskij lejren, Niels Anton Jensen, Kejserinde Dagmar og de sønderjyske krigsfanger, Livet i Jurjev Polskij lejren, Skovlejren i Sarapul (inkl. fangeliste), Opløsning, Hjemme igen, Fritz Clausen, Foreningen af forhenværende fanger i Rusland (inkl. medlemsfortegnelse), Kilder.

Det er et veldisponeret hæfte. Ideen er fortællingen om de 36 sønderjyske mænd, der med dansk støtte havnede i særlejre i Rusland og kom hjem til Sønderjylland. “Bogen er ikke et resultat af grundforskning, men et arbejde, der bygger på eksisterende litteratur om emnet”, skriver Haase (s. 60). Haase anfører Mads Gellert Madsens kandidatspeciale: *Der er langt hjem til Sønderjylland. Sønderjyske Krigsfanger i Rusland under Første Verdenskrig* (Aarhus, 2006), samt Arne May, Mogens Sander Hansen og mit ikkepublicerede arbejde som hovedkilder (s. 60). Hjemmesiden “Den Store Krig 1914-1918” er anført under Kilder (s. 60).

Hæftet er godkendt i Moskva. “Da jeg havde skrevet bøgerne, faldt det mig ind, at jeg da kunne spørge russerne, om de var interesserede i at støtte bogprojekterne. Det var de slet ikke uinteresserede i. Dog ville de gerne lige læse manuskripterne – og lige have det over Moskva, inden de sagde ja, lyder det videre fra Ingolf Haase. Den russiske ambassade endte med at få et positivt svar tilbage fra Moskva, og derfor har Ingolf Haase altså fået en fin check til at virkeliggøre disse bøger”. (Betina Skjønnemand: *Med støtte fra Rusland: Lokalhistoriker udgiver to bøger om krigsfanger, JydskeVestkysten*, 7. juli 2020).

Men hvordan er teksten skruet sammen? Teksten er ordret kopi – cut, copy and paste – af tekster fra internettet, især fra Gellert Madsens kandidatspeciale (2006), der ses i PDF på hjemmesiden “Den Store Krig 1914-1918”. Indledningens første halvdel (s. 7) er ordret kopi fra en avisklumme: *Tilbageblik, rørende gensyn med løsladte krigsfanger. For 100 år siden kom et skib med sønderjyske krigsfanger til Odense, Fyens Stiftstidende*, 14. februar 2019. Forfatterne er Johnny Wøllekær og Jørgen Aage

Thomsen. Anden halvdel (s. 7) er ordret kopi fra en bogomtale (*Fra verdenskrig til borgerkrig. Østfronten 1914-24*. Gyldendal, 2018): *Sønderjyder i krig på Østfronten, Chakoten*, Dansk Militærhistorisk Selskab, vel i 2019. Forfatteren er Henrik Denman. Teksterne er fra internettet, men er ikke nævnt i Kilder (s. 60). Det er plagiat. Teksten om Jens Christian Lausten (s. 11) er et arkivnotat, skrevet af mig, med fundament i Henrik Rasmussens håndskrevne kartotekskort i medlemskartoteket for Foreningen af fhv. Krigsfanger i Rusland (Rigsarkivet, Aabenraa, lbn. 56/-1a), samt flere andre kilder. Henrik Rasmussen (f. 1894) skrev kartoteket frem til december 1965. Han var lærer i Aabenraa, mens "detektiven" var Peter Jensen (1888-1972) fra Lundsbæk ved Nustrup. Teksten i hæftet er ordret kopieret fra internettet (170 ord). Gellert Madsens specialetekst genkendes ordret i kapitlerne: Dødslejren i Sretensk (s. 11), Pavlovo Posad (s. 19, s. 23), Jurjev Polskij lejren (s. 25), Niels Anton Jensen (s. 28-29), Skovlejren i Sarapul (s. 41), og Opløsning (s. 43). Gellert Madsen omtales sent (s. 38), og en slåfejl for byen Sretensk (specialet, s. 29) er kopieret med i hæftet (s. 11): "I vinteren 1915-16 hærgedes Sretjensk af en tyfusedepidemi". Et afsnit om Kejserinde Dagmar og de sønderjyske krigsfanger (s. 31) ses i WIKIPEDIA. Kapitellet om Fritz Clausen (s. 53-54) er ordret identisk med artiklen *Clausen, Frits, 1893-1947, læge og leder af DNSAP* i internetleksikon (med udgangspunkt i bogen *Sønderjylland A-Å*, Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa, 2011) på Grænseforeningens hjemmeside. Forfatter (i 2011 var det Henrik Skov Kristensen), hjemmeside og leksikon er ikke nævnt i Kilder (s. 60). Det er plagiat. Endnu et arkivnotat ses i ordret kopi (s. 53).

Hæftet er velillustreret, med fine fotos. Forsideillustrationen, med fodspor i sneen, er vel-tænkt, papiret er glittet og formatet er rart. Trods kopiuvæsen er der en æstetik og en ro over hæftet. Publikationen er omtalt i *Sønderjysk Månedsskrift*, nr. 8, 2022, s. 324: "Gennem omfattende kildemateriale har Haase undersøgt", "Haase leverer en velskrevet lokalhistorisk bog". Men afskrift af hele afsnit eller flere sætninger fra samme tekst uden kreditering og kildehenvisning er plagiat. Ved andres ikkepublicerede studier skal man træde varsomt (ophavsretsloven) og man bør kontakte ophavsmanden for en aftale om kreditering. En skribent skal skrive i egne ord, med omhu og kildehenvisning – altid. Hæftet vil medvirke til at udbrede interessen for emnet; det er godt, men spillereglerne skal overholdes.

FREMRAGENDE DANSK VÆRK OM SOVJETUNIONENS STØRSTE KOMPONIST

Mikkel Thrane Lassen: *Sjostakovitj. En Sovjetkunstner*, Forlaget Multivers, 2022, 594 s., Ill., ISBN: 978-87-7917-356-9

Af Karsten Fledelius

Både som historiker, musikelsker og Ruslandsinteressert har det være mig en fornøjelse, ja næsten en besættelse, at læse Mikkel Thrane Lassens næsten 600 sider store værk om komponisten Dmitrij Sjostakovitj, som levede fra 1906 til 1975, og som i modsætning til betydelige kolleger som Igor Stravinskij og Sergej Prokofiev hele sit liv opholdt sig i Sovjetunio-

nen. Bogen er udkommet på det mest kritiske tidspunkt i forholdet mellem Rusland og “det kollektive Vesten” siden Den Kolde Krigs afslutning, i 2022, og selv om den er forfattet inden Ruslands invasion af Ukraine, giver den indsigter i nogle af de forhold, som prægede Stalins totalitære styre og som tilsyneladende har indlejret sig så stærkt i store dele af Ruslands befolkning, at de ukritisk bakker op om en krig, som nu ikke føres under kommunismens fane, men under den russisk-ortodokse nations og kirkes, ganske som i tsarernes gamle dage.

Vedrørende Sjostakovitj tager forfatteren straks hul på det hedt diskuterede spørgsmål, hvorvidt denne Stalins “hofkomponist” virkelig var systemtro og regimeloyal, eller om han i virkeligheden var en snedig dissident som skjulte sin modstand gennem et tonesprog, som den skarpsindige lytter kunne afsløre som en sarkastisk form for kritik af Stalin og hans regime. Diskussionen udløstes af den russiske musikjournalist Solomon Volkovs bog *Testimony*, udgivet i udlandet i 1979 og oversat til dansk året efter, men først mange år senere til russisk. Den udgiver sig for at være resultatet af en række interviews af forfatteren kombineret med hans egne analyser, men anses i dag af et flertal af forskere for at være et falskneri – dette hævdedes godt nok straks fra officiel sovjetisk side, men det blev af mange i Vesten betragtet som ren propaganda. Lassen gør udmærket rede for debatten, herunder hvor svært det kan være netop for så skarpt et intellekt som Sjostakovitjs vedkommende at skelne mellem ironi og sarkasme og hvad han faktisk har ment. Dertil kommer, at komponisten konstaterbart af og til har udtalt sig i strid med virkeligheden, om der så er tale om fejlagtig erindring eller en bevidst

omgåelse af sandheden. Men Lassen understreger samtidig, at hele diskussionen om, hvorvidt komponisten i sit hjerte var dissident eller ej, i høj grad har været med til at stimulere interessen for den myreflottige komponist, som spredte sig ud over stort set samtlige musikalske genrer, fra symfoni, opera og kammermusik til ballet, musical og filmmusik – og for det meste producerede på et kvalitetsniveau uden lige, trods (eller måske netop påvirket af) Stalins utrolig nærgående kritik, som flere gange fik ham til at falde fra tinden som “hofkomponisten” til en paria i den statsstyrede sovjetiske kulturverden.

Bogen giver derfor ikke blot et billede af en af det 20. århundredes største – og i perioder mest privilegerede (i forhold til flertallet af sovjetbefolkningen) – skabende og udøvende kunstnere, men også af Stalins brug af kulturen som instrument for sin politik. Lassen argumenterer fyldestgørende mod det synspunkt, at der blot er tale om lunefuldhed og vekslende smag hos den altbestemmende diktator. Tværtimod ser han et mønster i, at når komponisten har fået succes efter succes, ikke blot på hjemmefronten, men også i udlandet, får han pludselig at vide, at han er gået for vidt på den ene eller anden måde, og bliver degraderet, sammen med de af hans kolleger som ligger mest på linje med ham. Det sker især ved to lejligheder, i 1936 og i 1948, og fører til perioder, hvor Sjostakovitj mest komponerer for skrivebordsskuffen eller producerer kammermusik og håber på bedre tider, samtidig med at han er opmærksom på hvilke signaler der kommer direkte eller indirekte fra herskeren om, hvad han nu forventer af ham.

I krisen i 1936, som er iscenesat ganske dramatisk af Stalin personligt, i fuld offentlighed,

ser Lassen ikke selve operaen *Lady Macbeth fra Mtsensk* som andet end en anledning for Stalin til at udløse en kovending i kulturpolitikken, som går ind til kernen af ideologien omkring den "socialistiske realisme", som den udfoldede sig på bagkanten af de store udrensninger. Stalin satte her en centralstyret og forceret moderniseringsproces i gang under indtryk af en stadig mere truende international situation. Men Lassen antyder, at Stalin tillige havde en tilbøjelighed til at reducere eller måske direkte eliminere personer, som havde fået for megen succes og dermed kunne føle sig mindre afhængige af hans velvilje eller nyde større popularitet end ham selv. I tilfældet med efterspillet til krisen i 1936 er det karakteristisk, at de personlige støtter, Sjostakovitj på dette tidspunkt havde, alle siden blev ramt af deportation eller likvidering eller begge dele. I mange tilfælde døde meget populære personer, dræbt ved et attentat eller blot uventet ramt af dødsfald, som i tilfældet den fremtrædende kommunistleder Kirov i 1934, der blev myrdet, og forfatteren Maxim Gorkij, som døde af angiveligt naturlige årsager i 1936. I tilfældet Sjostakovitj var der derimod tale om en styrende adfærd fra Stalins side over for en kunstner, han ønskede at beholde og styre.

I krisen i 1948 var der lignende spørgsmål på spil, men denne gang i et storrussisk perspektiv. Stalin så efter Hitlertysklands nederlag det "kollektive Vesten" (som man kalder det i dag) som den nye store modstander, med USA i spidsen, som det for enhver pris gjaldt om at overtrumfe. Alt "ægte" russisk blev fremhævet, og i disse år blev det officielt påstået, at stort set alle større opfindelser, fra dampmaskinen til flyvemaskinen, er blevet gjort af russere før alle andre. Denne gang var det et medlem af den

daværende inderkreds omkring Stalin, Andrej Zjdanov, som stod i spidsen for en ny disciplineringsbølge af sovjetisk kulturliv, som hurtigt også fik et antisemitisk anstrøg. Musik bare for musikkens skyld blev mistænkeliggjort og bandlyst som "formalisme", dvs. dyrkelse af formen på bekostning af det indhold, hvis opgave var at tjene det socialistiske samfunds fortsatte positive udvikling. Derfor kom især Sjostakovitjs 8. symfoni i skudlinjen, det lange, dybe og melankolske værk fra 1943, som fulgte efter den voldsomme og dramatiske 7. symfoni med den triumferende afslutning, "Leningrad-symfonien", som på det tidspunkt var blevet en stor succes også i Vesten.

Typisk for sovjetisk kulturliv blev kritikken af Sjostakovitj især fremført af komponistkolleger som Sergej Prokofiev, som Sjostakovitj havde et anstrengt forhold til. Og igen var det, som om Sjostakovitj blev stødt ned fra piedestalen som Stalins fejrede hofkomponist og mistede indflydelse i musiklivet, og værker forsvandt fra koncertsalene. Men han mistede ikke privilegier som løn og lejlighed. Så gennem et års tid blev projekter skrinlagt og værker skrevet til skrivebordsskuffen – bl.a. blev et opera-projekt opgivet og aldrig genoptaget – men komponisten fandt sig i ydmygelserne i håb om bedre tider.

Som Lassen korrekt bemærker, var det ikke lunefuldhed hos Stalin, der var på spil, men en reaktion på de forventninger til friere forhold i Sovjetunionen, freden havde skabt i det intellektuelle miljø. Havde Sovjetunionen ikke allerede i 1934 fået den angiveligt frieste forfatning i verden, og nu var den store krise overstået, så ville den så ikke blive sat i kraft? Men de forfatningsgivne friheder forblev på papiret, og gennem partifunktionærer som Andrej Zjada-

nov slog Stalin til med hård hånd, Lassen citerer således følgende typiske ord fra Zjadanov:

“Der er stadig diskussioner om, hvorvidt den 8. [symfoni] er god eller dårlig. Sådanne diskussioner er nonsens. Fra Folkets synspunkt er den 8. slet ikke et musikalsk værk; det er “en komposition”, som intet har med kunst at gøre overhovedet.”

Men heller ikke Prokofiev gik fri. En foreløbig kulmination var Kommunistpartiets Centralkomité's dekret af 10. februar 1948, hvor både han, Sjostakovitj og andre fremtrædende komponister får følgende lektie:

“Det karakteristiske ved denne musik er en negation af de grundlæggende principper i klassisk musik: atonalitetens kult, dissonanser og disharmonier, der angiveligt skulle udtrykke noget “progressivt” eller “nyt” i udviklingen af den musikalske form ... Denne musik stinker langt væk af den nutidige, modernistiske, borgerlige musik fra Europa og USA, der afspejler den borgerlige kulturs forrådnelse.” Og så fortsatte dekretet med at fordømme de komponister og kritikere, som havde “fjernet sig fra folket, fra kritikken fra det sovjetiske publikum, og trukket sig ind i deres sneglehuse.”

Sjostakovitj optrådte ydmygt i offentligheden og udtrykte taknemmelighed for den kritik, som kunne lede ham på rette vej, og han genoptog bl.a. den produktion af filmmusik, som faktisk gennem årene havde givet ham solide biindtægter. Samtidig kastede han sig over sin kammermusik, som Lassen med rette anser for noget af det mest betydningsfulde i hans pro-

duktion. Og lod stormen rase hen over sit hoved. Zjadanov blev myrdet året efter, så ham slap han da af med. Men Stalin fortsatte med at blande sig i musiklivet, og det gik endnu hårdere ud over andre af de ramte komponister, således nævner forfatteren, at Prokofievs spanskfødte ekshustru Lina blev arresteret og sendt i GULag-lejr og trods forsøg fra Sjostakovitj på at få hende løsladt skete det først to år efter Stalins død i 1953 og Prokofievs i 1955, under den begyndende afstalinisering. Sjostakovitj kunne slippe med at gøre offentlig afbigt, acceptere ikke at blive spillet, og skrive for skrivebordskuffen. Og tåle, at hans søn Maxim måtte “lide den tort at være tvunget til at deltage i en offentlig fordømmelse af faderen i skolen.”

Men tilstanden varede denne gang kun et år. Omsvinget fra Stalins side kom allerede tidligt i 1949, da Stalin som led i en planlagt fredspropaganda-offensiv over for Vesten, havde brug for, at Sjostakovitj, den kendteste og mest populære sovjetiske komponist også i udlandet, deltog i en freds- og kulturkonference i USA. Kulturministeriet havde allerede siden februar forsøgt at få Sjostakovitj til at rejse, men han havde undslået sig med forskellige undskyldninger. Så så Stalin sig nødsaget til personligt at ringe komponisten op. Lassen gengiver det korteste og givet mest pålidelige vidnesbyrd om samtalen, der stammer fra komponistens kone Nina, som lyttede med på en ekstra telefon i soveværelset. Ninas version svarer i øvrigt meget godt til gengivelser af andre Stalin-samtaler, hvor han i en venlig og “kammeratlig” tone bad om tjenester af kunstnere, som selvfølgelig ikke kunne drømme om at sige nej. Men Sjostakovitj havde alligevel ånds nærværelse nok til at lægge op til en genydelse: at hans værker igen kunne opføres i Sovjetunionen. Og Stalin imø-

dekom ham ved at sige, at det nok var en misforståelse, og at den kunne løses.

Derimod tager Lassen afstand fra den fantasifulde version af talen, som Volkov bragte i sin bog i 1979, hvor han lader komponisten træde dristigt op mod den almægtige diktator og bebrejde ham personligt for opførelsesforbuddet. Med Lassens ord:

“Nej, ingen turde sige den slags til Stalin, heller ikke, ja slet ikke, Sjostakovitj. Eksemplet viser tydeligt, hvordan Volkov fortæller den samme historie, med samme indhold og konsekvens, men med en ganske anden rollefordeling mellem Stalin og Sjostakovitj, en rollefordeling, der er helt igennem utroværdig baseret på alt, hvad man i øvrigt ved om det sovjetiske samfund i almindelighed og de to hovedpersoner i særdeleshed. Ninas gengivelse er langt mere troværdig. I denne samtale er ordvalget karakteristisk for både Stalin og Sjostakovitj. Bemærk ikke mindst, hvordan Stalin taler om løsningen af problemet som noget, der ligger et andet sted, ikke hos ham. Nok var han en byzantinsk hersker, men han forstod kunsten at lægge skjul på det. Sjostakovitj fremstår fattet, men ikke heroisk...”

Det hører med til Lassens behandling af episoden, at han runder den af med en gengivelse af det korte brev, Sjostakovitj sendte Stalin dagen efter:

“Kære Josef Vissarionovitj! Modtag først og fremmest min dybtfølte taknemmelighed for den samtale, som fandt sted i går. Det hjalp mig meget, da den kommende USA-tur har bekymret mig en del. Jeg kan kun være stolt over den tillid, der dermed vises mig. Jeg vil

gøre min pligt. At tale på hele det sovjetiske folks vegne til fredens forsvar er en stor ære for mig. Min utilpashed skal ikke være en hindring for, at en sådan ærefuld mission kan gennemføres.”

Som forfatteren fornuftigt antager, var der intet spontant over denne ordveksling, den var velforberedt fra begge sider. Han er ikke i tvivl om, at komponisten var dybt modvillig mod som kunstner at lade sig bruge til en sådan direkte propagandaaktion, endda i udlandet, og det skrøbelige helbred, som han brugte som undskyldning for ikke at ville rejse, var ikke helt løgn. En personlig opringning fra Stalin kunne han dog ikke sidde overhørig, men han stillede et indirekte formuleret modkrav til Stalin, som denne imødekom. Der blev aldrig tale om nogen hjertelighed mellem de to mænd, men dog en vis gensidig respekt, også fra Stalins side. Sjostakovitj fremtræder altså ikke som nogen helt i Lassens bog, men heller ikke som en ydmyg eftersnakker. Han tilpasser sig de til enhver tid eksisterende muligheder, påtager sig opgaver i mere populære genrer og fordyber sig mere og mere i den musikform, som spiller en afgørende rolle i den sidste fase af hans liv, kammermusikken – selv om han ikke når sit mål at skrive 24 strygekvartetter i hver sin toneart, det stoppede med nr. 15. Men Stalin fortsatte med at bruge ham som kulturambassadør. Og Khrustjov fortsatte samme linje, samtidig med at komponisten hele tiden blev holdt i stram snor – således måtte han aflevere hele den store Sibelius-pris, han modtog i 1958 som den 3. prismstager efter Sibelius selv og Paul Hindemith, til den Sovjetisk-Finske Venskabsforening, og penge fra udlandet han ønskede at bruge i Sovjet måtte han veksle til en ugunstig

tvangskurs, som af partiet blev udlagt som udtryk for komponistens patriotiske generøsitet. Det, Sjostakovitj skulle bruges til under Sovjetunionens nye hersker, var det samme som under Stalin, at være et modbillede til den vestlige modernisme og "atonalitetens ødelæggende potentiale". Af og til skrev partiembedsmænd artikler i hans navn, som førte til pinlige forvekslinger. Det midlertidige tøbrud mellem USA og Sovjet, som fandt sted i 1959, førte til at Sjostakovitj som led i en sovjetisk delegation til USA fik mulighed for at stifte bekendtskab med både Walt Disney personligt og fremtrædende jazzkomponister. Men den doktrinære sovjetiske forkastelse af tolvtonemusikken var en belastning for hans anseelse i USA. På denne måde fortsatte den officielle sovjetiske kulturpolitik under Khrusjtjov (det gjaldt også på billedkunstens område) med at se sovjetisk kultur som et sundt modbillede til vestens "degenerende og invaliderende" avantgarde, og holde Sjostakovitj frem som et eksempel på førstnævnte.

Lassen viser generelt stor entusiasme for Sjostakovitj's skaberværk, men ser ham samtidig som en loyal medspiller i forhold til regimets krav. Derfor hoppede komponisten heller ikke af til Vesten, når han havde mulighed for det, i modsætning til sønnen Maxim og dennes søn Dmitrij, som begge undlod at vende tilbage til Sovjet efter en rejse i USA i 1981. Lassen ser i Sjostakovitj

"mere end blot en komponist, han var en statsmand og et symbol på sovjetstatens be-drifter – allerede før hans død blev en halvø på Antarktis opkaldt efter ham af det sovjetiske hold, der kortlagde området, og efter hans død blev hans samlede, men ofte ganske

uinteressante taler udgivet på LP, og han selv kom på frimærke."

Det var først med Volkovs bog, at billedet af Sjostakovitj som forpint undercover dissident slog igennem i vide kredse ikke mindst i Vesten, faktisk i en sådan grad, at

"narrativet om den spinkle, bebrillede heltekomponists ulige kamp imod det ultimativt onde i form af Stalin [har] ... med sine messianske undertoner gjort en parallel til Harry Potter og Voldemort nærliggende – dog oftest med et glimt i øjet". (Billedtekst side 501 til titelbladet til bogen "The Boy Who Lived Despite Stalin's Distaste For Formalism").

Forfatteren konkluderer på side 503: "Den Kolde Krig og Vestens selvbillede som kunstens fortrop betød groft sagt, at hvad der var forbudt i Sovjetunionen, automatisk blev opfattet som kvalitet i Vesten, mens hvad der var tilladt i Sovjetunionen, på forhånd blev vurderes som konformt og uinteressant. Dermed gik Vesten glip af ganske meget fantastisk musik, ikke blot fra Sjostakovitj, men fra flere generationer af sovjetmusikere. Hvordan kunne dette regime fostre så enorme kulturelle talenter?"

Og hans svar lyder:

"I al kunst er der et dialogisk forhold mellem publikum og kunstner. Kunsten skal tale til publikum, men kunstneren skal også føle, at det betyder noget for publikum. Få steder i verden betød kunst mere for landets befolkning end under sovjetperioden. Det var en kilde til enorm inspiration for kunstnerne."

Dette kan til en vis grad også siges om de sidste

100 år før Oktoberrevolutionen i 1917. Under tsarregimets voldsomme pres på befolkningen og undertrykkelse af afvigere og mindretal – kombineret med rige, stærkt kulturforbrugende og rivaliserende eliter – blev kulturen politiseret og en vital del af samfundslivet. Kommunisternes magtovertagelse og centralisering af magten forstærkede denne tendens og overførte den på de nye medier, i første række filmen, hvis betydning både Lenin og Stalin indså. Under Khrustjov og Brezhnev kom TV til som kulturformidler og kulturfaktor. Der var masser af penge til dem, der var inde i varmen, mens dem, der faldt i unåde – men overlevede – fortsatte med at producere til skuffer og hylder, indtil tiderne ændrede sig. Således førte omvæltningerne i filmindustrien hhv. i 1938 og 1988 til, at en række arkiverede værker og projekter pludselig kom frem i lyset.

Lassens bog om Sjostakovitj udkom i 2022, men har været undervejs længe. Den er skrevet gennem en periode, hvor det nuværende regime i Rusland mere og mere bevæger sig i en nationalkonservativ, modernitetsskeptisk og anti-vestlig retning. USA fremtræder atter engang som vigtigste modpol til et Rusland, hvis leder i dag åbent forholder sig til Stalins Sovjetunion som et forbillede – dog med undtagelse af selve kommunismen, som Putin har forkastet som ideologi til fordel for en etnisk-religiøs patriotisme understøttet af Moskva-patriarkatet. Lige som Stalin, Khrustjov, Brezhnev og Andropov fremstiller Putin Vesten som en ideologisk-kulturel trussel ikke blot for Rusland, men for Verden som helhed, og indgrebene mod kunstnere, meningsdannere og andre “foreign agents” begrundes i nødvendigheden af at beskytte folket og verden mod en skadelig indflydelse, som undergraver sandhed, sikkerhed og fremskridt (og

magthavernes interesser). Ganske som ideologien i den på tsar Aleksandr I’s initiativ i 1815 oprettede “Hellige Alliance”, hvor herskerne i Europa skulle stå sammen om at værne folkene mod oplysningstidens farlige revolutionære tanker. Som på musikkens område giver sig udtryk i “degenererende og invaliderende” dissonanser.

Som Lassens bog så fint demonstrerer: Også musik er politik! Og bogen er en guldgrube af eksempler på dette. Men samtidig er den er rig på analyser af selve musikken. Så også for den rent musikinteresserede er der meget at hente i Mikkel Thrane Lassens bog om sovjetkunstneren Sjostakovitj.

DE RUSSISKE BORGERKRIGE

Antony Beevor: *Rusland, revolution og borgerkrig 1917-1921*. Lindhardt og Ringhof. København, 2022. 606 s., Ill., ISBN 978-87-27-00254-5.

Af Bernadette Preben-Hansen

På Det Kongelige Bibliotek i København ses et fotoalbum (Billedsamlingen, album 692, octavo). “Verdenskrigen 1914-18”, skrev registranten, men foto viser russiske bønder i bunker dræbt af kosakkrigsherrer eller bolsjevikhære. Albummet er “en samling foto, jeg medbragte fra Sibirien”, skrev Niels Fuglede, der var kaptajn i den danske hær og i 1918-19 rejste for dansk krigsfangehjælp (Ordenskapitlet: *Tjenstlige rejser i Rusland, Sibirien, Finland, Estland, Letland*). Fuglede samlede krigsfotografi for at dokumentere borgerkrigene, men han fotograferede ikke selv. Foto er fra Bajkal,

Irkutsk, Perm, Samara og Volga-regionerne. Registranten skrev "Rusland 1918-19" efter min visit i 2021.

Anthony Beevor er britisk militærhistoriker. Han skriver i en britisk populærhistorisk fortællertradition, med historieskrivning, delvist skrevet i fiktion. Et eksempel er historien om en tilfældig ældre bonde, der i marts 1918 var med i Brest-Litovsk:

"Stasjkov holdt en pause for at være sikker på, at han gav det rette svar (...). Så lænede han sig tilbage og nød dette forunderlige lykketræf" (s. 162-64).

Fiktiv skrivestil avler uvæsentlige detaljer og sådan er bogen skrevet. Faghistoriske værker er: Evan Mawdsley: *The Russian Civil War* (1987), Jonathan Smele: *Civil War in Siberia: The Anti-Bolshevik Government of Admiral Kolchak 1918-1920* (1996), *The "Russian" Civil Wars 1916-1926* (2016), *Historical Dictionary of the "Russian" Civil Wars 1916-1926* (2015), Peter Holquist: *Making War, Forging Revolution. Russia's Continuum of Crisis 1914-1921* (2002), Bent Jensen: *Ruslands Undergang* (2017), *Østfronten 1914-1924, Fra verdenskrig til borgerkrig* (2018) af Claus Bundgaard Christensen, med flere. (Jeg står selv i gæld til disse værker).

Beevors bog har fire dele. Første del – 1912-1917 – beskriver optakten til verdenskrigen, krigen ved fronten, den borgerlige revolution i februar/marts 1917, da tsaren abdicerede, Kerenskijoffensiven og juliopstanden, samt Kornilov-affæren (general Kornilov sendte tropper mod Petrograd). I oktober/november 1917 afsatte bolsjevikkerne Kerenskij-regeringen, og i december 1917 indledte bolsjevikregimet fredsforhandlinger med centralmagterne i Brest-Litovsk.

Anden del – 1918 – beskriver bolsjevikdiktaturet. I januar 1918 lukkede Lenin den grundlovgivende forsamling, der ikke ville anerkende folkekommissærernes råd. Ved fredsaftalen i Brest-Litovsk i marts 1918 måtte bolsjevik-Rusland afstå Finland, Estland, Letland, Litauen, Ukraine, samt regioner i Polen, Hviderusland og Kaukasus. Aftalen blev ophævet, da Tyskland tabte på vestfronten. Bolsjevikkerne havde lovet ikke-russiske regioner national selvstændighed, men indenfor det socialistiske Sovjetunionen. Østersøregionerne (Finland, Estland, Letland, Litauen og Polen) løsrev sig efter kampe med bolsjevikstyrker, mens Armenien, Aserbajdsjan, Georgien, Hviderusland, Turkestan, og Ukraine blev indlemmet i Sovjetunionen.

Moskva blev hovedstad i marts 1918. Tyskland havde besat Polen, Østersøregionerne og Ukraine og indsat en tyskloyal regering i Kiev. Også general Judenitjs' hvide nordvest-armé i Estland truede Petrograd, og i maj 1918 vandt den hvide general Mannerheim borgerkrigen i Finland. De antibolsjevikiske fhv. tsar-officerer kæmpede for privat ejendomsret og imod regionale selvstændighedskrav, men uden fælles politisk program. De militære fronter lå i Arkhangelsk-regionen i Nordrusland, Finland-Karelen, Baltikum, Polen, Ukraine og Sydrusland, Kaukasus-regionen og Sibirien. Den tjekkiske legion af fhv. krigsfanger sluttede sig til de hvide styrker, der truede Moskva. Tjekkerne havde modvilligt kæmpet i den østrig-ungarske hær, og nu skulle de sendes til vestfronten i Frankrig i kamp imod Tyskland. De var bevæbnede og kom med togtransporter gennem borgerkrigshærgede regioner til Vladivostok. Tjekkerne afviste at gå ind i den røde hær, trods Trotskij's ordre, og tog kontrol med den transsibiriske

jernbane. I 1918 kontrollerede tjekkerne byerne Penza, Samara, Tomsk og Omsk, og Moskva blev afskåret fra Sibirien. De blev udskejet fra Vladivostok i 1919-20.

Bolsjevikkerne indledte "den røde terror" i september 1918. Lenins partiprogram præsenterede den planlagte borgerkrig: klassekampen. Nu skulle privat ejendom nationaliseres inden konstruktionen af det industrialiserede socialistiske samfund, hvor bønderne skulle arbejde på statsbrugene. Lenins parole om "jorden til bønderne, fred til folket og brød til de hungrende" blev til døden i borgerkrigene, især for bønderne. Sibirien havde været i en rivende udvikling fra 1890'erne til verdenskrigen ved den transsibiriske jernbane, udenlandsk kapital og (især dansk) *knowhow*, samt handel med udlandet. Velstand havde skabt en bred "klasse" af selvejerbønder (kulakker) i Sibirien. De var nu "klassefjender" som skulle udrenses.

I Sydrusland organiserede generalerne Aleksejev og Kornilov den hvide frivillige hær i december 1917. Den flygtede over isen i Nordkaukasus. Bolsjevikkerne erobrede Don- og Kuban-regionerne i Sydrusland. Her boede kosakkerne, der ville have selvstyre, og også dem udrensede bolsjevikkerne som "klassefjender". Den Ukrainske Folkerepublik eksisterede fra 1918 til oktober 1920, men general Denikin ville ikke anerkende Ukraines selvstændighed, mens ukraineren Makhno, den anarkistiske leder af den "sorte" bondehær og andre ukrainske nationalister kæmpede for Ukraine. Jødepogromer var dagens orden, og den røde hær invaderede Ukraine endeligt i 1920. Denikins hvide hære led nederlag og general Wrangel evakuerede resterne over Sortehavet til Tyrkiet i 1920.

Tredje del – 1919 – beskriver forholdene i

Sibirien og Nordrusland. I Sibirien sad admiral Koltjak, der blev diktator ved et militærkup i Omsk i november 1918. Han var leder af de hvide styrker i Ural og Sibirien. Koltjaks styrker truede Moskva, men den røde hær drev de hvide styrker tilbage i sommeren 1919, og Koltjak blev skudt af revolutionskomitéen i Irkutsk i februar 1920. I Nordrusland – Arkhangelsk og Murmansk – stod hvide styrker under general Miller og en britisk ekspeditionsstyrke. Storbritannien havde våbenlagre i Nordrusland, men i oktober 1919 trak Storbritannien de britiske styrker ud.

Fjerde del – 1920 – beskriver den store sibiriske ismarch over Bajkalsøen. Den røde hær forfulgte Koltjaks hvide hære, der flygtede fra Omsk og Tomsk og nåede til Irkutsk. Hvide styrker under ledelse af general Kappel gik over den frosne Bajkalsø. Arktiske vinde frøs dem ihjel, og ligene sank mod søens bund, da solen smeltede isen. I 1920 angreb den røde hær Polen for at nå Berlin, men polakkerne vandt den polsk-sovjetiske krig, da den polske general Pilsudski vandt over den røde general Tukhatjevskij. I russisk Fjernøsten hærgede lovløse kosakatamaner med "hvid terror". Flere krigsherrer var krigspsykopater. Japanerne havde territorielle interesser i Manchuriet og støttede atamanerne, mens amerikanerne, canadierne, med flere, holdt japanerne i skak i Vladivostok-regionen. Her ender Beevors bog i apokalypsen, som Fugledes fotoalbum viser det.

Bolsjevikkerne vandt – er Beevors konklusion – fordi den røde hær fik overmagten ved lettiske og kinesiske lejetropper og fordi modstanden var ikkeorganiseret. Kineserne havde været landarbejdere i Rusland, mens de russiske bondsoldater lå ved østfronten, og de gik ind den røde hær, som rekrutterede ved mad. Såvel

den røde hær som de hvide styrker led under disciplinærproblemer, men Beevor nævner ikke, at den røde hær ved forseelser praktiserede decimering, altså at hver tiende mand blev skudt. Lenin og Trotskij var hensynsløse ledere. Vi mangler et overblik over fhv. krigsfanger, der gik i den røde hær, og fra hvilke egne i Rusland, de kom, udover fra Donkosakkernes land i Østukraine og Sydrusland. Bolsjevikkerne kontrollerede jernbanerne og statsnationaliserede våbenfabrikkerne (som Dansk Rekylgeværfabrik i Kovrov i 1918). Beevor har ingen dansk vinkel i bogen, omend Danmark var dybt engageret i russiske forhold inden, under og efter verdenskrigen – i internationalt regi.

Beevors bog er primært krigshistorisk, men bolsjevismens ateistiske destruktionsstrategi på religioner omtales ikke. Bolsjevikkerne gik til den i omvendelser fra ortodoks kristendom til ateistisk socialisme/kommunisme. I mellemkrigstiden var de lutheranske baltiske lande Finland, Estland og Letland antirussiske. Katolikkerne dominerede Litauen som i Polen. Den katolske kirke blev et nationalt centrum for antirussisk modstand og et internationalt bolværk imod bolsjevismen. Når Beevors bog er læst – engelsk som dansk – sidder læseren tilbage med den urovækkende tanke, at *Johannes Åbenbaring* vel er skrevet i Rusland i 1900-tallet:

“Og jeg så en gustengul hest, og han, der sad på den, hed døden, og dødsriget fulgte med ham. Og de fik givet magt over en fjerdedel af jorden, til at dræbe med sværd og sult og pest” (1992-biblen, kap. 6).

Men læseren er efter 526 sider efterladt uden overblik: blev vi klogere? De russiske borgerkrige – hvad er det?

Bogen kunne have perspektiveret mere til Putin-Rusland, der anser bolsjevikrevolutionen i 1917 for en beklagelig parentes, samt har opsat monumenter i byerne af de hvide generaler, som statuen af Koltjak (2004) i Irkutsk og exodus-monumentet (2013) i Novorossijsk, en statuegruppe af en flygtende hvid officer med sin modvillige hest. Hærværksplaget er en Koltjak-mindeplade (2002) i Sankt Petersburg. Ved Nationalenhedsdagen i november 2014 bar højrenationalistpartiet “Store Rusland” (Great Russia) et banner rundt i Moskvas gader. Banneret viste i den ene halvdel Alexander 3., Pobedonostsev, Nikolaj 2. og Stolypin, og i den anden halvdel fem russiske hvide generaler, Drozdovskij, Kappel, Kuterov, Markov og Wrangel, der støttede Denikins frivillige hær i Don-regionen. Det var en uvenlig krigshilsen til Ukraine. Erindringen om borgerkrigene er således levende i Rusland. Også de fleste russiske generaler i Fædrelandskrigen 1941-45 havde som unge mænd kæmpet i borgerkrigene.

Beevor har anvendt arkivalier fra hviderussiske, polske og ukrainske militærarkiver, russiske statsarkiver (Irbit, Irkutsk, Jekaterinburg, Krasnojarsk, Moskva, Rostov-ved-Don, Samara, Sankt Petersburg, Tambov, Tjeljabinsk og Ulan-Ude), samt amerikanske, britiske og østrigske arkiver, men kildeapparatet er uigenkendskueligt i et væld af forkortelser. Er arkivalier blevet tilgængelige i nyere tid? Hvad er nyt? En klar redegørelse for kilderne mangler.

Beevors skrivestil virker hektisk. Kapitlerne er kronologisk veldisponerede, men fiktiv skrivestil hæmmer forståelsen. Skru op for den europæiske storpolitik, skriv detaljer og gentagelser bort, skriv disciplineret, undlad torturen, sadismen (den dvæles der ved). Terror som krigs-

strategi kan beskrives overordnet. Var bogen enkelt skrevet, fiktionsfri og reduceret med en tredjedel kunne den være blevet en lysende klar oversigt. Læseren bør jo guides til at forstå de geopolitiske konflikter i det 20. århundrede, der skabte nutiden og Ukraine krisen. Jeg kan ikke uden forbehold anbefale bogen.

ABORTKAMP – KVINDEKAMP – KLASSEKAMP

Jens-Emil Nielsen: *Kampen for fri abort og for et bedre sexliv*, Bogforlaget Her&Nu, 2022, 152 s., Ill, ISBN 9788793093515

Af Kim Frederichsen

Den 25. september 2015 vedtog FN's 193 lande de 17 verdensmål med 169 delmål for en bedre klimamæssig og mere social retfærdig verdensorden frem mod 2030. Verdensmål 3 om "Sundhed og trivsel" indeholder blandt andet delmål om bekæmpelse af mødre- og børnedødelighed samt kvinders universelle ret til seksuelle og reproduktive sundhedsydelser. Verdensmål 5 om "Ligestilling mellem kønnene" omtaler blandt andet beskyttelsen af kvinder mod vold og sexmisbrug samt sikring af universel adgang til seksuel og reproduktiv sundhed og reproduktive rettigheder. Intet steds er ordet abort nævnt, men det ville nok også være for meget at forvente i en tekst, der skulle kunne vedtages af samtlige medlemslande i FN (og det er vigtigt at fastholde det unikke i, at det viste sig at være muligt at indgå så mange kompromisser, at verdensmålene kunne vedtages med konsensus). En væsentlig

del af forklaring på denne udeladelse kan findes, når man ser på abortpolitikken i forskellige lande. I den ene ende af skalaen findes USA, hvor en række delstater begrænser retten til abort, uanset om graviditeten skyldes voldtægt eller incest, mens danske politikere, i skrivende stund, på den anden side debatterer, om grænsen for, hvornår en abort må finde sted, skal hæves til senere end udgangen af den 12. svangerskabsuge (hvorefter der pt. skal søges om dispensation).

Det er på den baggrund en på mange måder aktuel bog journalisten, forfatteren og forlæggeren Jens-Emil Nielsen har udgivet i forbindelse med 50 året for vedtagelsen af loven om fri abort i Danmark – både i forhold til jubilæet og den i skrivende stund aktuelle debat om abortlovgivningen i Danmark.

Jens-Emil Nielsen skriver med stort overblik, indsigt og fortælleglæde, og han fører læseren gennem en række kapitler, der hver især er bygget op omkring en bestemt person med relation til samfundsdebatten om prævention og abort. Undervejs behandles og fremhæves udsagn, udgivelser og debatindlæg fra (og kritikken af dem) i deres samtid kendte personer som J.P. Müller og Fanny Miranda, socialisterne Chr. Christensen og Danmarks første kvindelige kommunist Marie Nielsen. lægerne J.H. Leunbach, Johanne Næser, Peter Lersey og Kirsten Auken, forfatterne Thit Jensen, Jo Jacobsen, Poul Henningsen og Ulla Dahlerup, sexologerne Inge og Sten Hegeler samt socialdemokraterne Inge Fisher Møller, Helle Degn og Ritt Bjerregaard. Desuden drøftes den rolle, der blev spillet af organisationer som Arbejderkvindernes Oplysningsforbund, Foreningen for seksuel oplysning og Mødrehjælpen. Derimod fremstår socialdemokraten K.K. Steincke i et temmelig

uheldigt lys, hvor han optræder på linje med reaktionære abortmodstandere som folkekirkepræster eller Dansk Kvindesamfund (der ikke følte nogen solidaritet med kvinder, fra lavere sociale kår, der blev uønsket gravide, og ikke ville forholde sig til, at mere velstillede kvinder havde andre muligheder for at betale sig fra en afbrydelse af graviditeten), som på forskellige tidspunkter og i større eller mindre grad talte imod at lovgive om retten til fri abort i Danmark. Der er den dag i dag stadig religiøse og andre reaktionære kræfter, som bekæmper denne rettighed. Bogen løftes yderligere af et særdeles velvalgt billedmateriale, der på bedste vis understøtter teksten, både når den handler om abort, og når emnet er prævention. Som et eksempel på forfatterens store indsigt i emnet kan nævnes det medtagne kuriosum, at under den kolde krig måtte danske kvinder længe tage til Polen for at få foretaget en lovlig abort, mens danske politikere og andre aktører i nutiden arbejder for, at kvinder fra det katolske Polen skal have mulighed for at komme til Danmark og få foretaget en abort.

Der er således ikke meget at kritisere ved værket, men alligevel ærgrer det denne anmelder, at forfatteren alene beskæftiger sig med samfundsdebatten i det 20. århundrede, da tidligere tiders straffelovgivning (indtil straffeloven af 1866 var der dødsstraf for abort eller drab på nyfødte børn, "mildningen" bestod i en ny strafferamme på op til 8 års straffearbejde) og overklassens og magthavernes moralske hykleri om emnet kunne have fortjent at blive inddraget i større omfang, ligesom det er ærgerligt, at forfatteren med undtagelse af nogle få henvisninger slutter sin bog med vedtagelsen af loven om fri abort i 1973, da partier som Kristeligt Folkeparti blev dannet blandt andet i protest

med abortlovgivningen (og hvor spørgsmålet om abort stadig er et alvorligt stridspunkt internt i Kristendemokraterne), ligesom også andre reaktionære organisationer fortsat forsøger at bekæmpe hvad der bør forblive kvinders naturlige ret til selv at vælge. Bogen måtte med andre ord gerne have været længere, så også disse spørgsmål kunne være blevet taget yderligere op. En anden problemstilling er valget af en personbåren fremstilling, dels fordi kapitlerne og de omhandlede aktører derved bliver noget uens behandlet i detaljegraden (f.eks. i tilfældet J.H. Leunbach, hvor man tydeligt mærker, at forfatteren tidligere har skrevet en (velfortjent) anmelderrost biografi om ham), dels giver nogle uheldige og til tider forvirrende spring i værkets kronologi. Endelig savner denne anmelder et egentligt noteapparat frem for den korte oversigt over anvendte materialer bagerst i bogen, selvom det må anerkendes, at der synes at ligge en konsekvent anvendt formidlingsgrebsvalg bag den fremgangsmåde.

De få kritikpunkter skal ikke ændre på, at der er tale om en velskrevet bog om et samfundsaktuelt emne, og man må ønske og anbefale, at bogen vil blive læst bredt, også af politikere og andre aktører, der indgår aktivt i debatten om abortlovgivningen i Danmark, så det fortsat må være tilfældet, at kvinder har fuld ret til at bestemme over deres egen krop.

FRIEDRICH ENGELS OG HISTORISK MATERIALISME

Palle Rasmussen: *Friedrich Engels og historisk materialisme*, Aalborg Universitetsforlag, 2022, 193 s., ISBN: 978-87-7210-754-7

Af Reinout Bosch

Hvad andenviolinen bidrog med. Således ville Frederich Engels måske selv have betegnet de bøger der omhandler hans bidrag til marxismens udvikling. Professor emeritus Palle Rasmussen har udvalgt den marxistiske historieforståelse, den historiske materialisme, som sit fokuspunkt for denne bog om Engels' forfatterskab.

Friederich Engels og den historiske materialisme skriver sig op mod Engels' selvfortælling om at han mest af alt bakkede op om og styrkede den mere berømte førsteviolin, Marx, men ender med at cementere den opfattelse Engels havde af sit eget bidrag. Hvor Marx gjorde de store filosofiske gennembrud, fokuserede Engels på bestemte aspekter af udviklingen, uddybede deres fælles forståelse og viste hvordan teorierne kunne anvendes. I dette arbejde kom han, som denne bog dokumenterer, vidt omkring. Hans arbejde strækker sig, som Rasmussen gør opmærksom på, fra reelt sociologiske undersøgelser, hvilket der i samtiden endnu ikke var et ord for, til analyser af forhistoriske forhold undersøgt gennem antropologiske beskrivelser og romerske kilder.

Engels' forfatterskab består både af længere værker, artikler i eget navn og artikler han skrev for Marx, så denne havde til dagen og vejen, mens han var engageret i mere tidskrævende studier. Rasmussen kommer bredt omkring i

sin beskrivelse, men fokuserer samtidigt på nogle af de længere værker, hvor den historiske analyse hos Engels får lov at udfolde sig.

Efter en mere overordnet, ganske god, gennemgang af den historiske materialisme, hvor teorien bliver sat i forbindelse med den samtiden opstod i, er kapitlerne inddelt efter de historiske hovedværker. Mest sociologisk er det kapitel der tager udgangspunkt i *Den arbejdende klasses stilling i England*, der fokuserer på Engels' beskrivelse af klasse og økonomi og hvor også diskussionsartikler om nationaløkonomi inddrages. Det er som de senere kapitler først og fremmest en gennemgang af hovedteksten, der kommenteres dersom den bidrager til noget afgørende i datidens samfunds- og historieopfattelse.

Fra Manchester i 1840'erne springes der et par år frem i forfatterskabet og et par århundrede tilbage i tiden. I *Den tyske bondekrig* (1850) får Engels virkelig mulighed for at afprøve den historiske materialisme som metode. Som det er gennemgående for Engels historiske forfatterskab bygger det ikke på egne kildestudier, men på den enorme viden han som et af de sidste renæssancemennesker rådede over. Samtidigt afviser dette tidlige værk i den historisk materialistiske tradition senere kritikeres angreb om økonomisme, ved ud over selvfølgelig at tage udgangspunkt i de økonomiske forhold og de klasseformationer det frembyder, at tage højde for religiøse tilbøjeligheder og enkeltpersoners tilfældige påvirkninger af hændelserne.

Det er gennemgående i bogen, at rigtigheden af Engels' historiske vurderinger ikke diskuteres, hvilket kommer tydeligst frem i behandlingen af *Familien, privatejendommens og statens oprindelse*. Denne prioritering er for-

ståelig, da det ville være en stor opgave, men derved går læseren glip af den mulighed det ville være, at den tidligere historiske materialismes konklusioner opvejes mod den viden der senere er fremkommet.

En mindre kendt del af Engels forfatterskab er hans stillingtagen til religiøse spørgsmål. Modsat mange af samtidens socialister og ateister, så han ikke religion som en ensidigt onde, men udviklede en mere nuanceret holdning til spørgsmålet, hvor religion blev forstået som et reelt samfundsmæssigt behov. Religionen kunne derfor ikke dekreteres væk i et kommende frigjort samfund. I forlængelse af denne overbevisning skriver Engels i en kritik af protestantismen, den eneste religiøse form han fandt det værd at kritisere, at:

“En religion som kristendommen nedlægges ikke med hån og invective [skældord] alene, den må også overvindes videnskabeligt, dvs. *forklares historisk*”.

For så vidt som Engels i sine forskellige artikler derfor beskæftigede sig med religionskritikken sker det i form af historiske analyser. Rasmussens analyse baserer sig her på et bredt kildegrundlag med tekster fra både *Anti-Dühring*, *Den tyske bondekrig*, og mere ukendte artikler som en tekst om *Johannes åbenbaring* og en artikelrække med titlen *Flygtningelitteratur*. Kapitlet vidner endnu en gang om Engels' brede interesse for mange forskellige aspekter af samfundsudviklingen. For læsere velbevandrede i det Marx-Engelske forfatterskab, er denne del af bogen klart den mest spændende.

I den helt anden ende af Engels' interesser finder vi de militære spørgsmål. Spøgefuldt blev han blandt venner kaldt generalen, fordi både

hans viden om og interesse for emnet var uudtømmelig. Til denne del af bogen trækker Rasmussen igen på en lang række mindre kendte artikler som Engels skrev gennem sit liv. Artiklerne falder i to kategorier, hvor nogle handler om samfundsmæssige spørgsmål, mens de resterende i højere grad er tekniske af karakter. Rasmussen afviser dog, at de sidste skulle være 'strengt professionelle' af art, men ser også i de mere tekniske gennemgange af udviklingen af riflede kanoner eller den strategiske betydning af Po-dalen tegn på historisk materialistisk analyse.

Generelt er Rasmussen positivt indstillet over for Engels' historieskrivning. Gennem hans bog søger han efter det særlige ved den Engelske udgave af historisk materialisme, som han lokaliserer i dennes specifikke brug af teorien. Udviklingen finder altså hovedsageligt sted på delområder i teoribrugen, frem for ved en selvstændig udvikling af teorien. Engels når derved ikke den samme dybde og konsistens, som der kan iagttages i Marx' økonomiske teorier, men hans analyser er velargumenterede og illustrerer det dialektiske samspil mellem niveauer og elementer. Vigtigt fremstår den teori han benytter sig af som et åbent kompleks af centrale antagelser og begreber, der stadig udvikles i samspil med den tilgængelige empiri. Derved er den selvfølgelig samtidigt kendetegnet af de svagheder der præger den tidlige marxisme. Det gælder både den bestemte udviklingslogik der med nødvendighed ville føre samfundet til socialisme og Engels særlige syn på dialektik, der blev ophævet fra en filosofisk antagelse til en videnskabelig teori.

Selvom bogen givetvis taler til et begrænset publikum, er den et vigtigt bidrag til beskrivelsen af den historiske materialismes tilblivelse til

et dansk-læsende publikum. Teksten er læsevenlig og gennem bogen er der fremhævede bokse, der forklarer læseren den nødvendige historiske baggrund for de emner Engels beskæftiger sig med. Derved føjer den endnu en tråd til marxologiens kludetæppe, selv når det ikke handler om Marx.

NYT BEKENDTSKAB MED REVISIONISTEN EDUARD BERNSTEIN OG SOCIALISMENS FORUDSÆTNINGER

Eduard Bernstein og Claus Bryld (red.): *Socialismens forudsætninger og Socialdemokratiets opgaver*, Forlaget Samfundslitteratur 2022. 289 s., ISBN: 9788759340851

Af Per Bregengaard

“Revisionist” og “renegat”. Således er den tyske socialist og socialdemokrat Eduard Bernstein blevet brændemærket.

Vi er nogle, der hidtil kun har mødt ham gennem Lenin og andres kritik. Nu kan vi langt om længe stifte et nyt bekendtskab med Bernstein gennem *Socialismens forudsætninger og Socialdemokratiets opgaver* (1899/1920) i en dansk oversættelse. Vi er langt bagud i forhold til f.eks. Sverige og Norge, og den første danske udgivelse har desværre ikke kastet en eneste dagbladsanmeldelse af sig.

Bernsteins værk er historisk interessant som hovedværket inden for den klassiske, socialistiske socialdemokratiske ideologi. Ikke at forveksle med den neoliberale konkurrencestat-udgave, der karakteriserer partiet i dag.

Et gammelt værk må altid vurderes ud fra sin tid. Men de forløbne år åbner også for at se det i bagklogskabens klare lys. Fik forfatteren ret i sine analyser? Når han frem til nogle pointer, som er brugbare i vor tid?

Oversætteren Claus Bryld henviser i sin indledning til Pelle Dragsteds bestseller *Nordisk Socialisme*. Også set i lyset af den aktuelle debat om en socialistisk reformpolitik, er Bernstein anbefalelsesværdig læsning. Dragsted har ganske vist ikke stiftet direkte bekendtskab med Bernstein, men læst om ham. Hans ånd svæver over Dragsted og andre debattører.

Forskellige strømninger i Enhedslisten er i dagens Danmark uden tvivl nærmeste arvtager både til Bernsteins tanker og den venstrefløj-debat, de affødte. Lur mig, om det ikke er her, bogen læses og ikke i socialdemokratiske og folkesocialistiske kredse.

Bernsteins budskab kan koges ned til:

Slå koldt vand i blodet. Den socialistiske dommedag, katastrofen i form af det endelige økonomiske kollaps, kapitalismens bankerot, og den samtidige socialistiske samfundsomvæltning står ikke for døren. Det bygger han på opgør med den økonomiske katastrofeteori og antagelsen om, at der foregår en omsiggribende proletarisering, der fører til dannelsen af en homogen arbejderklasse, som kun har lænkerne at miste, og derfor gennemfører en revolution. Endvidere er det hans opfattelse, at arbejderne endnu ikke politisk og kompetencemæssigt er tilstrækkelig modne og dermed i stand til at overtage og drive produktion og samfund.

Dette budskab er basis for Bernsteins evolutionære eller gradualistiske opfattelse af vejen til

socialisme og anvisning af, at reformisme og ikke venten på eller i forskellige varianter forberedelse til revolution skal være strategien. Vægten skal ikke som hidtil lægges på nedbrydning af kapitalismen gennem revolution, men opbygning af socialismen gennem reformpolitik. Bevægelsen er således hans hovedinteresse og bliver alt. Det magiske endemål eksisterer, men er underordnet og blot en rettesnor.

Bernsteins revisionisme var ikke velset hverken i det tyske eller danske socialdemokrati, da den blev lanceret. Men i praksis fulgte man hans kurs. Med neoliberalismens indtog gled han begge steder endelig ud af de to partiers ideologi.

Bernsteins samtidsanalyser var på mange måder klartskuende.

Verden stod ikke foran et afsluttende økonomisk sammenbrud og den socialistiske revolution, hvor arbejderklassen overtog produktion og samfund. Naturligvis kan Første Verdenskrig anskues som en katastrofe affødt af kapitalistisk akkumulationstvang, der førte til krig om markeder i kapitalismens imperialistiske fase. Der var i krigens kølvand forsøg på revolutioner, men de gjorde ikke ende på kapitalismen, og i Sovjetunionen blev det ikke arbejderklassen, der overtog og drev produktionen.

Bernstein mener ikke, at kapitalismen er blevet krisefri, men argumenterer imod, at kapitalismen af rent økonomiske grunde skulle bryde sammen. Den har overstået 1800-tallets børnesygdomme.

Den historiske erfaring siden Marx' og Bernsteins tid er, at kapitalismen på mange måder er tilpasningsduelig og i stand til at overvinde selv alvorlige kriser. Men i sidste ende skaber kapitalakkumulationstvungen tilbagevendende alvorlige rystelser i det økonomiske system og

dets samfund. Den evige jagt på profit skaber økonomiske og finansielle bobler, der brister, ødelægger naturgrundlag og et stabilt klima med alvorlige følger, fører til stress-epidemi osv.

Perlerækker af store og mindre katastrofer har i samklang med klassekampen ført til det, der sammenfattes som en voksende samfundsmæssiggørelse af produktion og reproduktion, hvor en række reformer har spillet en afgørende rolle. Det er det som Pelle Dragsted gør til socialistiske træk i vores samfund og ligner på den måde Bernstein.

En kritik, man kan rette mod Bernstein, er, at hans samfundsmæssiggørelse i lighed med fremvæksten af Socialdemokratiet forløber mekanisk. Han har således ikke blik for krisernes betydning for de skabende historiske processer. Økonomiske kriser bliver blot til noget, der overvindes på et par år.

Foruden viljen til en socialistisk samfundsomvæltning, mener Bernstein også, at de ansatte på gulvet mangler evnerne i form af "det kulturelle niveau" til at drive socialiserede virksomheder. Hvis den socialistiske revolution skulle komme i morgen, ville det blot ende med, at man måtte bede de hidtidige ejere og ledere om at drive dem videre.

At skabe viljen til og lære at styre produktionen kan ske via fagforeninger og klubbers direkte indflydelse på ledelsen af industrien og gennem arbejderklassens eget foreningsdemokrati.

Fagforeninger er vigtige i skabelse af socialisme, men kan samtidig blive et problem for socialismen. Fagforeninger er til for at varetage de ansattes interesser, hvilket udmærket kan stå i modsætning til det almene vel i et samfund, hvor alle er ligeberettigede. En monopolistisk organisation er med Bernsteins ord i princippet

antidemokratisk. En lignende problemstilling gør sig gældende i forhold til medarbejderejede produktionsvirksomheder i det omfang, de bliver dominerende.

Pelle Dragsted skelner ikke mellem forskellige ejertyper af andelsforetagender, hvor de producentejede som Arla m.fl. i dag må siges at være en integreret del af almindelig kapitalistisk landbrugsvirksomhed. Han betragter alle typer af kooperativer som socialistiske, fordi de hviler på demokratiske principper.

Bernstein er mere nuanceret og går ikke så langt som Dragsted. Bernstein mener, at arbejderbevægelsens forbrugskooperativer med tilknyttede produktionsenheder og fagforeninger ikke er socialisme, men de "bærer tilstrækkelige elementer af socialisme i sig til de kan udvikle sig til værdifulde og uundværlige løftestænger for den socialistiske befrielse". De er vel på den måde kim til socialisme, et begreb som Pelle Dragsted sideløbende tager i anvendelse.

I modsætning til de medarbejder- og producentejede er betænkelighederne ved de forbrugerejede kooperativer kun, at de kan stå i vejen for noget bedre: Tilvejebringelse og salg af varer organiseret af kommunerne.

Bernstein er kommune-socialist, selv om kommunen ikke skal have absolut suverænitet. Basis for opbygning af socialisme er imidlertid kommunerne ledet af hensynsfulde socialdemokratiske kommunalbestyrelser. En ødelæggelse af statsmagten er for Bernstein ensbetydende med dannelse af føderale strukturer i sidste ende baseret på delegerede fra kommunerne.

Bernstein går så lang som, at "demokratiet er principielt ophævelsen af klasseherredømmet, selvom det endnu ikke er den faktiske ophævelse af klasserne". Magtforhold synes således alene bestemt af parlamentarisk demokrati og

den almindelige valgret, som Bernstein kæmpede indædt for.

Bernstein proklamerer, at "alle foretagender, der er beregnet på kommunemedlemmernes almenne behov og har monopolkarakter, må drives af kommunen i eget regi". Den skal i øvrigt "stræbe efter bestandigt at udvide kredsen af ydelser for sine medlemmer".

Claus Bryld står for oversættelsen af værket 1920-udgave, der i forhold til førsteudgaven i 1899 har enkelte tilføjelser og et efterskrift bl.a. med kritiske kommentarer til Lenins og bolsjevikernes styre og politik i Rusland.

Claus Brylds fortjeneste er foruden arbejdet med oversættelsen at levere en fyldig indledning med biografi og introduktion til den samtidige tyske og sporadiske danske debat om Bernsteins kontroversielle revisioner af, hvad man kunne kalde den kanoniserede marxistiske ortodoksi. Til dette kommer til nutidslæseren oversættelsens glimrende forklarende noter.

Og så to små suk:

Præcise kildehenvisninger til Bernsteins brug af Marx, Engels og andre så vidt muligt i dansk oversættelse ville have givet én chancen for at tjekke og se helheden i det, Bernstein inddrager og bruger især fra de to nævnte herrer. For også for Bernstein er Marx og Engels store autoriteter, der ikke må kastes vrag på.

Bogen er forsynet med et henvisende personregister, men et sagsregister ville ikke være mindre velkommen. F.eks. Hvordan omtaler Bernstein samfundsmæssiggørelsen? Hvordan definerer han socialisme?

KAPITALEN PÅ DANSK

Magnus Møller Ziegler, Bertel Nygaard, Jakob Bek-Thomsen og Anne Engelst-Nygaard (red.): *Kapitalen på dansk: Marx-læsninger gennem 150 år*, Forlaget Slagmark, 2022, 336 s., ISBN: 978-87-91041-16-7

Af Reinout Bosch

150 år er der gået (Eller 135 – *but who's counting*) siden Karl Marx' hovedværk *Kapitalen* for første gang var at læse på dansk. At det er et hovedværk i europæisk idehistorie, bevidnes først og fremmest af, at det stadig læses i dag og ikke mindst af, at det er muligt at skrive en bog om hvordan bogen er blevet læst gennem tiden. Det er denne særegne disciplin som *Kapitalen på dansk – Marx-læsninger gennem 150 år* praktiserer. En fryd for en hver læser, der værdsætter at læse bøger om bøger og særligt bøger om at læse bøger.

Det er i sig selv bemærkelsesværdigt at *Kapitalen* sidste år kunne fejre sin 135ende fødselsdag i dansk oversættelse, en bedrift der vidner om den store iver med hvilken de danske socialdemokrater forsøgte at udbrede analysen af den samfundsform de var tumlet ind i. Både enkeltpersoner og partiets organer har været opsatte på at få udbredt forståelsen af kapitalismen. Blandt partiets medlemmer var modtagelsen dog mere tilbageholdende. Selvom bogen der udkom i 1888 og 1889, som den første udgave i verden henvendte sig direkte til arbejderne, og blev solgt under produktionspris, brændte partiets boghandel efter nogle år inde med hundredvis af usolgte eksemplarer.

Kapitalen var – og er, trods historiske påstande om det modsatte, dog en lang og svær

bog. Så selv om den blev refereret til i skåltaler og endda blev genudgivet på 50-året for Marx' død, vandt den hverken i den socialdemokratiske og senere kommunistiske bevægelse stor udbredelse. Her var det i stedet nogle af Marx' lettere skrifter der blev læst.

Bertel Nygaards indledning til bogens første del er nødvendig for at sætte scenen for de senere ganske forskellige historiske, reflekterende og selvbiografiske bidrag der udgør bogen. Den giver stemme til de dele af historien, som ikke så let lader sig belyse gennem datidens kilder, men giver samtidig en overflyvning af de halvandet hundrede år, som de andre bidrag indplacerer sig i.

Selvom bogen spænder over en lang periode, var det gennem det meste af historien i virkeligheden begrænset med Marx-receptionen her til lands. I mindre kredse blev den læst og både i Socialdemokratiet og i DKP gjorde man sit til at hylde åndsfaderen og hans hovedværk. Selvsagt med en sådan forskydning, at jo mere Socialdemokratiet fjernede sig fra Marx, jo vigtigere blev det for DKP at tilegne sig dette ophav.

De ældre skrifter er dog interessante at læse, og den manglende udbredelse af kapitallæsningen vidner om en periode hvor andre kampe har stået i forgrunden. En reel prioritering af at læse abstraherende økonomisk teori forudsatte en større gruppe mennesker, der kunne sætte sig dette som deres hovedopgave. Arbejderklasseungdommen skulle med andre ord på universiteterne.

Den foregående periodes manglende interesse for *Kapitalen*, gør det blot mere interessant hvorledes bogen i start halvfjerdsenerne brager ind som akademisk hovedværk.

“Alle læste *Kapitalen*” skriver Steen Busck. “Man troede ikke sine egne ører.”

Det var udgivelsen af den kendte Rhodos-serie i 1970-72 der for alvor gjorde *Kapitalen* til allemandseje. Eller det er i hvert fald det indtryk man får fra de bidragsydere der gik på RUC i perioden. I deres erindringer, slås man af den ihærdighed hvormed de unge marxister gik til deres studier. Her var tale om faste undervisningsforløb af tre timers varighed, to gange om ugen, i to semestre. Hvor det ikke blev udbudt organiserede de studerende selv læsekredse. Udtryk som "varens fetishkarakter" eller "klassers bevidsthedsformer", fortælles det, blev almindelige i diskussionerne rundt om på fakulteterne.

I Ole Morsings bidrag får man det klare indtryk, at mens diskussionerne foregik på dansk, så handlede de om tysk. Man læste tyske tekster, diskuterede tyske analyser og den seriøse Marx-læser læste naturligvis *Kapitalen* på tysk. Selv de studerendes sprog blev påvirket af de tunge germaniserede sætningskonstruktioner, hvilket Hans Jørgen Schanz *Til rekonstruktion af kritikken af den politiske økonomis omfangsløse status* stadig står som et sigende eksempel på.

Som læser af *Kapitalen på dansk* skal man også lige støve sit tyske af, for de aftrykte originalkilder fra 1970'erne holder sig ikke tilbage med lange citater, og diskussioner af den rette oversættelsespraksis. Men selv om man måske ikke er helt skarp på den rette oversættelse af udtrykket *Erscheinung* og kan sætte det i forbindelse med dets hegelianske rødder, er det ikke desto mindre svært at læse de ophedede debatter om oversættelsespraksis uden at trække på smilebåndet.

1970erne var en opbrudstid, med mulighed for at nye ideer kunne vokse frem. Også på universiteterne var det dog fortsat mest mænd der

diskuterede mulighederne for det nye samfund. Det var også dem der dominerede læsekredsene, hvorfor det er en befriende indsigt som Sussanne Possing og Signe Arnfredsen giver af hvorledes kvinderne var repræsenteret i læsekredsene, og hvorfor de måske var mere tiltrukket af det praktisk-politiske arbejde. Heller ikke fra Marx-læsekredsene var sexismen forvist, hverken når det gjaldt negligering af kvinders holdninger eller seksualiseringen af dem som kammerater.

Det er tydeligt hvor dominerende den kapitallogiske skole var i halvferdserne, ligesom mange af bidragsyderne har haft deres gang i og omkring partiet Venstresocialisterne. Som læser savner man dog noget yderligere bredde i sammensætningen af bidragsyderne. Hvordan læstes *Kapitalen* i DKP? Spillede den nogen rolle i teoriformningen i SF?

Mikkel Flohr, Laura Horn og Søren Mau får som stemmer for den nye generation lov til at trække antologiens fremstilling ind i nutiden. Deres bidrag omhandler hvad der håbefuldt bliver kaldt den nye marxistiske vending. Igen bliver der arrangeret konferencer, afholdt læsekredse og skrevet bøger med afsæt i Marx og hans tænkning. Det er stadig mest mænd der deltager, om end flere kvinder er kommet til. Til gengæld foregår det ikke længere med tysk som omdrejningspunkt.

Kapitalen på dansk bygger således fint bro mellem den fjerne fortid, halvferdsermarxismen som nogle endnu kan huske og den marxisme der i dag bedrives på universiteter og i læsekredse. Ikke mindst kommer den til at være en uvurderlig kilde til forståelsen af, hvad man tænkte om Marx i det herrens år 2022.

SAMFUNDSSOLIDARITET

Lars Torpe: *Samfundssolidaritet. En socialradikal ide og model for det 20. århundrede.*

Forlag: Books on demand 2021. 177s.

ISBN: 978-87-4308-322-1

Af Anette Eklund Hansen

Denne bog tegner et historisk overblik over det socialradikale idegrundlag, som Det Radikale Venstre (RV) bygger på, og som partiet i større og mindre grad har haft som udgangspunkt for partiets politik siden grundlæggelsen i 1905. Socialdemokratiet har i lange perioder dannet regering med RV. Det er derfor særdeles relevant at se på, hvordan RV's idegrundlag også påvirkede Socialdemokratiets ideologi, og hvordan det udkrystalliserede sig i den førte politik. De socialradikale ideer beskriver et solidarisk samfund baseret på civile, politiske og sociale rettigheder, der skal realiseres gennem et samarbejdende folkestyre. Forfatterens fokus er "den socialradikale ideudvikling op gennem det 20. århundrede med særlig vægt på, hvordan forestillingen om et solidarisk samfund, opstod, blev udviklet og udmøntet". Der til beskrives Socialdemokratiets idegrundlag og de ændringer, der sker særligt fra mellemkrigs-tiden og fremefter. De to ideologier sammenholdes med de ændringer, der sker i partiernes politik, sammen og hver for sig. I sidste del af bogen diskuterer forfatteren de udfordringer de socialradikale ideer om et solidarisk velfærdssamfund har mødt de seneste årtier i form af nyliberalisme og nationalkonservatisme, som også har rakt langt ind i Socialdemokratiet.

Bogen er inddelt kronologisk og følger ideudviklingen hos både RV og Socialdemokratiet.

Analysen starter tilbage i slutningen af 1800-tallet før RV bliver skabt. Her er det grundtvigianismen og kulturradikalismen med henholdsvis Grundtvig og Brandes som hovedfigurer og ideudviklere i centrum. Ved dannelsen af RV i 1905 var grundlaget et folkeligt fællesskab, som hos grundtvigianerne, men visionen var også at skabe et solidarisk samfund på baggrund af et demokratisk borgerskab med lige ret og lige vilkår. Dette indebar også ligestilling i forhold til sociale rettigheder. De idehistoriske ændringer hos partierne, måske mest hos Socialdemokratiet, følges igennem tredivernes og besættelsestidens samarbejdspolitik og fælles regeringsførelse, hvor klasseaspektet hos Socialdemokratiet fra trediverne nedtones i forhold til folkefællesskabet (Danmark for folket).

Efter krigen kunne ordet folkefællesskab ikke bruges mere. For Socialdemokratiet blev det nye begreb demokratisk socialisme, som stadig byggede på solidaritet, og også det socialradikale princip om lige ret og lige vilkår. Visionen var social trykthed og individuel frihed under ansvar for fællesskabet og samfundet. Velfærdsstaten med støtte fra både RV og Socialdemokratiet tog form fra 1960'erne. Også selv om RV drejes mod mere at være et socialliberalt parti end socialradikalt.

Selv om ikke alle var enige om udfoldelse af velfærdsstaten, så kom der også fra 1960'erne en opposition imod den universalistiske velfærdsstat: hvad var fællesskabet forpligtet til at betale til og hvem omfatter forpligtelserne? I 1960'erne trækker forfatteren rindalismen frem og modstanden mod at betale til diverse kunstneres underhold. De efterfølgende 50 år bliver det nationalkonservative og nyliberalistiske strømninger, der bliver udfordringen og diskus-

sionen af, for ikke at snakke om solidariteten med, flygtninge og indvandrere.

Lars Torpe har lavet en meget interessant idehistorisk analyse af RV's og Socialdemokratiets idegrundlag, samt de ændringer og påvirkninger, de giver hinanden over 150 år. Det socialradikale solidaritetskoncept vendes og drejes alt efter den historiske kontekst. For arbejderhistorikere (i hvert fald for mig) er der mange nye indsigter og synsvinkler, der kan nuancere forståelsen af den politiske udvikling i Danmark og i særdeleshed det idegrundlag RV og Socialdemokratiet har bygget på, samt hvordan de to partier har påvirket hinanden. Denne bogs analyse kan måske også give en ekstra brik til forståelse af, hvad der lå til grund for RV's positioner før regeringsdannelsen i 2022.

STUM TVANG

Søren Mau: *Stum tvang: En marxistisk undersøgelse af Kapitalismens økonomiske magt*, Forlaget Klim, 2021, 410 s.
ISBN: 9788772046518

Af Reinout Bosch

Stum tvang er uanset hvad der ellers skal siges en imponerende bedrift. Et stort opslået marxistisk værk, der fra sin udgivelse blev planlagt på både dansk, engelsk og tysk. På dansk hos Klim, på engelsk hos Verso og på tysk hos Dietz Verlag. Det er jo fornemt selskab. De udenlandske udgivelser er kommet løbende, og selvom det er ved at være noget tid siden, skal det bemærkes at *Stum tvang*, da den blev udgivet på dansk i efteråret 2021, medførte debat i flere

af landets dagblade, ligesom forfatter Søren Mau også blev inviteret ind til at fortælle om sit syn på marxismen i tv-programmet *Deadline*.

I *Deadlines* studie fremførte Mau kort og forståeligt det fænomen som titlen på hans bog referer til: "Stum tvang er en særlig form for magt der gennemsyrrer det kapitalistiske samfund." forklarer han og fortsætter:

"En abstrakt og upersonlig tvang indlejret i hele det økonomiske system, der sikrer at hele samfundets indretning ordnes efter et grundlæggende princip, der ikke er menneskelige behov eller naturens grænser – men profit."

Et princip der altså ikke kun kommer til udtryk gennem magtformer, som vi er vandt til at genkende som vold eller ideologi, men som netop i kapitalismen giver sig til udtryk som en strukturel, anonym, upersonlig tvang der er indlejret i den måde økonomien fungerer på.

Mens volden og ideologien påvirker os direkte, gennem måden vi bliver tvunget til at handle eller tænke på, er den økonomiske magt indirekte i og med, at den tvinger os til at tage bestemte valg, fordi det er de valg, der under givne omstændigheder er mulige at tage. Denne magt udøves ikke af mennesker, men af selve den proces der er kapitalen. En proces hvorigennem – og dette er bogens helt store understregning – kapitalen fornyer sig selv, ikke kun som værdi, men også som magt.

Som Michael Heinrich bemærker i forordet, er det ikke en dybdeborende revolutionerende opdagelse Mau har begået. Tværtimod, for alle der har stiftet reelt bekendtskab med begrebet kapitalisme er det helt indlysende. Forfatteren selv fremhæver hvorledes han har taget ud-

gangspunkt i et mindre kendt citat fra *Kapitalen* ("De økonomiske forholds stumme tvang besegler kapitalistens herredømme over arbejderen.") og udvikler sin analyse derfra.

Der er dog noget særligt over den måde Mau går til det kendte materiale på. Først og fremmest bliver man slået af den imponerende nærlæsning af Marx' skrifter, forfatteren har foretaget. Forskellige synsvinkler bliver vendt og drejet og gennem marxologiske afdækninger bliver mange forskellige dele af marxismens udvikling det sidste halve århundrede belyst. Analyserne foregår ved hjælp af de nyeste gennemarbejdede udgaver af Marx' tekster, og skærer derved igennem uklarheder i Marx-receptionen som i bogen behandlede marxister har haft tidligere.

Bogen kredser i en spiralbevægelse om kapitalen som magt. Denne begrænser sig selvsagt ikke til økonomien, finder ikke kun sted i udbytningen, men griber ind i de fleste af samfundets forhold. Særligt beskæftiger bogen sig med, hvordan kapitalen påvirker natur, klasser, køn og udsatte. På den måde tilføjes der for hvert kapitel nye forståelser og nye begreber til den ellers besnærende enkle analyse.

Fra sine grundlæggende redegørelser for marxismens magtbegreb og magtforståelse alment, bevæger bogen sig over i en genlæsning af Foucault og Agambens forståelse af biopolitik og biomagt i en marxistisk ramme. Hvor mange af bogens indsigter, trods deres analyser på baggrund af nyudgivelser af Marx tekster, godt kunne være fremkommet for et par årtier siden, bærer dette afsnit tydeligt præg af den tid vi lever i med dens fokus på det kropslige. Her styrkes den marxistiske magtanalyse tydeligt af de mere postmoderne tænkeres fokus på netop magtrelationerne.

På trods af bogens undertitel, *En marxistisk undersøgelse af kapitalismens økonomiske magt*, er der ikke meget egentlig økonomi i bogen. Forfatterens uddannelse som filosof skinner tydeligt igennem ved, at det er på det filosofiske niveau økonomien forstås. I samme forståelse udtrykker Mau overraskende nok, at Marx ikke var økonom. Det flugter med den økonomiforståelse Michael Heinrich er eksponent for, hvor centrale begreber i *Kapitalen* forkastes. Her stopper analysen ved 'værdiformen', og Maus opfattelse af, at den marxistiske teori ikke kan operationaliseres i empiriske økonomiske analyser betyder, at penge og finans ikke spiller nogen særskilt rolle i *Stum tvangs* magtanalyse.

Bogens sidste kapitler antager en mere politisk art. Her hvor emnet konkretiseres viser forfatteren sin svaghed. Trods stærke paroler, forbliver det uklart hvordan de overordnede indsigter i kapitalismens karakter kan omsættes til andet end teoretisk praksis.

Gennemgående følger *Stum tvang* Marx' abstraktionsniveau og Mau bevæger sig i sine analyser på samme. Det er sandsynligvis dette høje abstraktionsniveau der også er ansvarligt for bogens gode reception, for trods niveauet kan de fleste følge med. Marx' forklaringer, der ellers skal sammensættes ved at læse hans forskellige værker, eller tilgås gennem forsimplinger, fremlægges her fyldestgørende og overskueligt. Samtidigt er det nok også det høje abstraktionsniveau, der i første omgang gør at bogen fremstår ufarlig. Så akademisk, at det kan være svært at se, hvordan den nogensinde skulle have en effekt i den virkelige verden.

For sig afspejler bogen således det politiske diskussionsniveau i dag. En situation hvor det på mange måder kan virke nødvendigt at starte forfra. Mange af de basale indsigter, som der

bliver præsenteret, er tydeligvis gået de fleste politikere og meningsdannere forbi. Uden selv at forstå abstraktioner, foreslår de konkret politik, hvis effekter vil være mere abstrakte end *Stum tvangs* dans med begreberne. På den måde passer bogen til sin tid og vil forhåbentligt danne udgangspunkt for en række opfølgninger, der – med Marx' ord – "gennem abstraktionerne kommer virkeligheden nærmere og nærmere".

FOUCAULT I KORTFORM

Gary Gutting: *En meget kort introduktion til Foucault*, Frydenlund, 2021, 138 s., Ill., ISBN: 978-87-7216-450-2

Af Kim Frederichsen

For få år siden indledte Forlaget Frydenlund udgivelsesrækken "En meget kort introduktion til...", hvoraf seriens udgivelse om begrebet kapitalisme tidligere har været anmeldt i *Arbejderhistorie*. Udgivelsesserien ser ifølge forlagets hjemmeside desværre ud til at være gået ind efter udgivelsen af blot tre værker, hvor foruden kapitalisme, begrebet neoliberalisme har været behandlet samt nærværende udgivelse om den franske filosof og idehistoriker Michel Foucault (1926-1984), der både indtager en central berømmelsens plads i de humanistiske videnskaber og en (særligt i sin samtid, hvor normerne var anderledes) mere kulørt berygtelses plads for sin homoseksualitet, narkotikamisbrug og et tidligt, prominent, offer for HIV/AIDS.

Heldigvis sætter professor i filosofi Gary Gutting (1942-2019) mere fokus på de videnskabelige end de kulørte aspekter ved Foucaults liv og skriftlige produktion. Han advarer således mod at overfortolke relationerne mellem Foucaults liv og hans værker, men hævder i stedet, at Foucault skrev for at sætte sig udover en identifikation som forfatter for i stedet for at kunne optræde i en mere udefineret, flydende og pluralistisk rolle som "forfatterfunktion", der skulle opfattes som en social konstruktion, og dermed var indbefattet i det begreb, som Foucault i høj grad beskæftige sig med i sin forskning og forfatterskab.

Muligvis er det af samme årsag, at biografens forfatter i så høj grad vælger at opbygge sin biografi om en række af Foucaults værker (og ikke nødvendigvis i kronologisk rækkefølge) fra den oversete *Raymond Roussel* til *Brugen af nydelserne* i Foucaults serie om seksualitetens historie. Hvert kapitel indeholder således en introduktion til et centralt værk af Foucault og foruden en kort opremsning af dets centrale pointer en række overvejelser om værkets idehistoriske betydning samt Foucaults relationer, debatter og analyser af samtidige (hans samtidige modsætningsforhold til Jean Paul Sartre er velkendt) eller fortidige idehistorikeres og filosofers teser eller forfatterskaber. På den baggrund fremstår det som om, Foucault ofte på sin egen snørklede facon søgte at fremstå i en position af opposition.

For læsere af *Arbejderhistorie* vil det måske være af interesse, at Foucault indtog et standpunkt et sted på den ikke-sovjetkommunistiske venstrefløj (et kortere medlemskab af det franske kommunistparti havde vaccineret ham mod sovjetkommunismen, ligesom han så særdeles

kritisk på begrebet klassekamp), der blandt andet kom til udtryk i hans deltagelse i kampagner for fængslede og immigranternes rettigheder samt støtte til den uafhængige polske fagbevægelse Solidaritet. Som forfatteren anfører, problematiserede Foucault marxismens dogmatiske verdenssyn i forhold til dens absolutisme ved at problematisere, om det lykkedes, for marxistiske bevægelser (i særdeleshed Sovjetunionens Kommunistiske Parti) at identificere de elementer af samfundet, der måtte besejres for at overvinde en række mere eller mindre reelt eksisterende magtcentre, således at en revolution kunne blive succesfuld, fordi marxisterne efter hans opfattelse var fanget i en førmoderne samfundsforståelse, hvorved reel frigørelse ville blive umulig, og enhver marxistisk revolution derfor uundgåeligt måtte havne i en totalitær blindgyde, som det efter Foucaults opfattelse, argumenterer forfatteren, blev tilfældet med det sovjetiske eksempel i hans samtid.

Den danske udgave er en oversættelse af andenudgaven af den amerikanske original, der udkom i 2019, samme år som dens forfatter Gary Gutting døde, og selvom det ofte siges, at man ikke skal tale ondt om de døde, må den fuldstændige mangel på notehenvvisninger til fordel for indsættelse af litteraturhenvvisninger i parenteser i hovedteksten kritiseres, da det forringer læseoplevelsen sammen med den problemstilling, at det til tider kan være forvirrende eller vanskeligt at afgøre, hvornår Foucaults citeres direkte eller indirekte, og hvornår det er forfatteren, der analyser på Foucault.

Ikke desto mindre skal de få kritikpunkter ikke skygge for, at det er tale om en glimrende kort introduktion til Foucaults forfatterskab, og det vil ærgre denne anmelder, hvis serien allerede skulle være gået ind. Man må derfor håbe,

at forlaget vil fortsætte eller genoptage serien, da flere centrale samfundsteoretiske begreber eller centrale idehistoriske og filosofiske forfatterskaber godt kunne bruge en kort introduktion.

GRÅZONE, DER SIDEN BLEV FORSØGT OVERMALET

Arne Hardis: *Pibende hængsler: Socialdemokraterne og den tyske fascination under besættelsen*, Gyldendal, 2022, 266 s., Ill., ISBN: 9788702357332

Af **Torkil Sørensen**

Arne Hardis er politisk redaktør på *Weekendavisen*, men han tager sig også tid til at skrive bøger. Han har således skrevet læseværdige biografier om kommunisterne Hans Scherfig og Otto Melchior. I sin nyeste bog sætter han fokus på den mere midtsøgende del af arbejderbevægelsen, og han ser på en kritisk del af historien om socialdemokrater, der kom til at samarbejde lidt for tæt med den tyske besættelsesmagt. Opsummeret således på bagsiden:

“I nogle afgørende måneder stod døren mellem arbejderbevægelsen og dem på den forkerte side og peb på hængslerne. Det var ikke altid tydeligt, om de udstødte overtrådte grænsen i samarbejdspolitikens moralske skyggeland, men eftertidens socialdemokratiske historieskrivning har forsøgt at overmale gråzonen i sorte og hvide farver”.

Læsere af Bo Lidegaards biografi om Jens Otto

Krag, senest udgivet i ét stort bind som *JOK* (2021), er stødt på kredsen omkring tidsskriftet *Globus* i 1941, hvor Niels Lindberg, den første leder af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, var en af de drivende. 10. juni 1941 var Krag og Lindberg sammen med andre personer fra Socialdemokratiet – typisk venstrefløjen – samlet på Josty i Frederiksberg Have. Til stede var også brødrene Isi og Henry Grünbaum. På et senere møde i november 1941 i Grundtvigs Hus skiltes vejene. Krag brød sammen med bl.a. de to brødre Grünbaum med Lindberg og Globus gruppen, der stod for en national-socialdemokratisk linje.

I den nye bog fortæller Arne Hardis, at også Viggo Kampmann og Elias Bredsdorff kendte Niels Lindberg, der i *Kulturkampen* i 1936 havde skrevet om tyske flygtninges frygtelige skæbne. Elias Bredsdorff, der var i DKP til Molotov-Ribbentrop aftalen i 1939, havde siddet i bestyrelsen for Frisindet Kulturkamp med Niels Lindberg. Det var altså langt fra en hær-det nazist, der senere under besættelsen kom for tæt på nazismen nok på grund af fascination af planøkonomi.

En anden drivkraft bag det lille blad *Globus* var Aage Jørgensen, der havde været drivende i DKP først i 1920'erne, men var gået over til Socialdemokratiet efter han i 1935 mistede det job ved det sovjetiske gesandtskab, som han havde haft siden 1923. I 1939 var han leder af en studierejse til Tyskland for 49 arbejdere ved statsbanerne, og siden skrev han, at han allerede da påpegede den socialistiske side ved udviklingen i det nye Stortyskland. Aage Jørgensen blev redaktør på *Globus* i dets korte levetid fra maj 1941 til slutningen af 1944. Som leder af den danske stats ungdomslejr i Jerup skrev han særligt begejstret efter en ny reportage tur i maj

1941 om de tyske arbejdslejre i artiklen “Paa Studierejse i det arbejdende Tyskland”. Formentlig blev han meldt ind i det danske nazistparti i november 1942. Forfatterforeningen ekskluderede ham derfor 29. marts 1946. Til gengæld blev han i 1950'erne formand for Landsforeningen for Råkost og Folkesundhed, han nåede at tilslutte sig en del -ismer.

Arne Hardis zoomer nærmere ind på, om Jens Otto Krag som beskrevet i *JOK* i rette tid nåede at skifte linje. Krag blev selv udspurgt af en Undersøgelseskommission i november 1946, og han huskede tre møder i Grundtvigs Hus omkring årsskiftet 1941-42. Arne Meldgaard fra *Socialdemokraten* huskede overfor samme kommission det sidste møde som værende i begyndelsen af 1942. Hardis påpeger, at det på dette tidspunkt af krigen og Besættelsen havde stor betydning, om samarbejdet fortsatte nogle måneder længere. Henry Grünbaum huskede det ved tilsvarende udspørgning mere som en sivning fra kredsen over nogle måneder end et klart brud i november 1941. Hardis konkluderer, at Krag efter en del at dømme hang på i kredsen lidt ind i 1942 – han nåede altså lidt længere ind i gråzonen end i Bo Lidegaards beretning.

Arne Hardis gennemgår flere fra “den lille nederlagets armé” som fagforbundslederen og ministeren Laurits Hansen og digteren Harald Bergstedt, fortsat værdsat for *Jeg ved en lærkerede* og andre børnesange. I november 1942 skiftede Bergstedt fra at skrive for *Socialdemokraten* til at blive medarbejder på det nazistiske dagblad *Fædrelandet*.

Samlet set var det “fortrinsvis yngre, venstreorienterede og planøkonomisk fascinerede mænd (der) kom for tæt på tyskerne, for tæt på samarbejdspolitikens grænse”. Men så følger

Hardis op med det ubekvemme spørgsmål “hvor meget tættere på grænsen kom de end andre partifæller?” – vel at mærke de helt ledende partifæller. Han nævner her taler af Stauning for planøkonomi og af Vilhelm Buhl mod sabotage. Sidstnævnte bliver sammenstillet med et selvforherligende maleri i det socialdemokratiske gruppeværelse på Christiansborg fra 2018 med Buhl som styrmand på kutteren Henny på vej til Sverige med Hans Hedtoft og hustru. Måske Socialdemokratiets partigruppe hellere skulle have beholdt de farverige landskabsmalerier af Maja Lisa Engelhardt frem for

“at placere Buhl i styrehuset på en kutter, som for mange tjener som ikon på modstandsbevægelsen, ligner en blasfemi på det verdslige område”.

Senere socialdemokratiske ledere som Henrik Sass Larsen, der bestilte den nye serie malerier inkl. med Buhl som kutterstyrmand, var åbenbart ikke så optaget af historisk korrekte fremstillinger. For datidens partifæller var det om end ikke livsvigtigt så i hvert fald helt afgørende for det senere omdømme at vælge ret i forhold til datidens udvikling. Hardis får det sidste ord:

“Stauning døde så at sige på et bekvemt tidspunkt eller snarere i yderste øjeblik. I maj 1942 var den meget aktive tilpasning til tyske storrumstanker ved at blive gjort irrelevant af krigens gang.”

I FÆLLESSKABETS FAVN

Cecilie Bjerre, *Når staten er far og mor: børneværnets anbringelser af børn i Danmark 1905-1975*, Syddansk Universitetsforlag 2021, 344 sider, ISBN 978-87-408-3337-9.

Af Leonora Lottrup Rasmussen

Før spørgsmål om coronarestriktioner og krigsinventar satte altoverskyggende aftegninger på Mette Frederiksens regeringstid, erklærede hun sig som børnenes statsminister. I den ofte citerede nytårstale tilbage i 2020 bekendtgjorde hun, at vi som samfund skulle hjælpe flere udsatte børn med at finde nye hjem. Dette samfundsansvar – at anbringe børn uden for hjemmet – udgør omdrejningspunktet i Cecilie Bjerres bog *Når staten er far og mor*, der udkom i 2021 på Syddansk Universitetsforlag.

Når staten er far og mor tager sin begyndelse med Danmarks første børnelov i 1905, der indstiftede såkaldte børneværn (dengang kaldet værgeråd) i alle landets kommuner. Udover at føre tilsyn og forskellige former for forebyggende forsorg, havde børneværnene til opgave at fjerne børn fra hjemmet i de tilfælde, hvor man vurderede, at forældrene ikke levede op til deres forældreansvar. Hermed gjorde 1905-loven anbringelser af børn til et offentligt ansvarsområde. Som forvaltningsenhed var børneværnene en sejlivet størrelse. Først med bistandsloven i 1975 blev børneværnene nedlagt og deres kompetencer lagt under kommunernes sociale udvalg. I bogen følger vi således børneværnene gennem deres 70-årige levetid. På vejen møder vi de mennesker, der påtog sig ansvaret for at forvalte landets børnelov, såvel som

de mennesker, hvis liv blev formet i mødet med denne lov. Både børn og forældre. Det er en bog, der kredser om emner som familiepolitik, skiftende forestillinger om barndom og forældreskab, og ikke mindst det sociale arbejdes udfordringer og dilemmaer. Med andre ord, en bog, der bidrager med historiske perspektiver på i høj grad samfundsaktuelle emner.

Bogen er struktureret i fire dele. Første del kortlægger den lovgivningsmæssige ramme, børneværnene skulle agere inden for fra 1905 til 1975. Bogens resterende tre dele retter blikket mod forskellige aspekter ved børneværnenes forvaltningspraksis: udførelsen og organiseringen af børneværnenes sociale arbejde; børneværnenes skiftende kategoriseringer af børn og forældre samt disses muligheder for at handle og forhandle i børneværnsregi. Som bogens opbygning indikerer, er det særligt samspillet mellem det normative lovkompleks og anbringelser af børn i praksis, der interesserer Bjerre. Dette samspil tilgår forfatteren ved at kombinere lovtekster, cirkulærer, vejledninger og artikler fra *Børnesagens Tidende* med 225 anbringelsessager, der åbner op for en undersøgelse af børneværnenes arbejde i praksis. Anbringelsessagerne er indsamlet fra tre børneværn: København, Odense og Silkeborg. Det vil sige, at bogen geografisk set dækker hovedstaden, en større provinsby samt en mindre købstadskommune med dertilhørende landsogne. Denne geografiske bredde, i tillæg til bogens lange tidshorisont, giver Bjerre mulighed for at identificere og belyse brud og kontinuitet i børneværnets forvaltningspraksis.

En af de problemstillinger, der trækker tråde af kontinuitet i børneværnets historie, var dets tvetydige placering i det offentlige velfærdslandskab. Hvor anbringelsen af børn i dag er et of-

fentligt ansvarsområde, der udføres af professionelle, udgjorde de børneværn, som 1905-loven dannede grundlag for, en anderledes blandet forvaltningsenhed. Børneværnene befandt sig nemlig i en gråzone mellem det offentlige og det private; det professionelle og det frivillige. Om end bogens titel indikerer, at det var staten, der påtog sig rollen som far og mor, er der altså tale om et ansvarsområde, der i den afdækkede periode blev forvaltet og formet af en mangfoldighed af aktører og institutioner, hvilket forfatteren også selv pointerer. Således bestod de første værgeråd eksempelvis af frivillige lægfolk, der blev valgt til børneværnet på baggrund af deres erhverv. Det skyldes, at børneloven i 1905 integrerede visse karakteristika fra den private velgørenhed, der hidtil havde ageret frontløbere på børneforsorgsområdet. Man ønskede derfor at arbejdet i de lokalt forankrede børneværn skulle være båret af en kaldstanke. Kaldsarbejdet kombineret med et ikke-monopoliseret kompetencefelt, der krydsede veje med blandt andet fattigforsorgen, skolevæsenet og børnepsykiatrien, satte børneværnene i en udsat position. Som Bjerre skriver:

“Skolefolk beklagede sig over, at deres anmeldelser om skulkeri ikke førte til yderligere handling fra børneværnets side, børnepsykiatrien mente, at børneværnet var for lidt tilbøjelig til at gribe ind i tide, statsadvokaten var utilfreds med børneværnets langsomme arbejdsproces, og naboer kunne slet ikke forstå, hvorfor børneværnet dog ikke greb ind”.

Et andet element af kontinuitet, som Bjerre fremhæver, er børneværnets skønsprincip. Selvom man fra centralt hold forsøgte at implemen-

tere faste rutiner og procedurer, forblev væsentlige dele af børneværnets arbejde baseret på skøn i de enkelte konkrete tilfælde. Skønspincippet hang uløseligt sammen med ideen om børneværnsarbejdet som et kaldsarbejde, men det er interessant, at det så længe stod ved magt. Det stemmer nemlig dårligt overens med den officielle politiske fortælling om en øget grad af demokrati og retssikkerhed. Hvad Bjerre dog også viser er, at dette skønspincip ikke kun skal forstås negativt. Det efterlod nemlig et rum til forhandling. For eksempel kunne forældre eller anbragte børn øve indflydelse på valg af læreplads eller erhverv. På den måde integrerer Bjerre forældre og børn som aktive, handlende medspillere på den arena, der sammen med diverse læg- og fagfolk var med til at forme børneværnets arbejde.

Man kan dog undre sig over, hvorfor forfatteren har valgt at placere forskningsoversigten i bogens appendiks. *Når staten er far og mor*, der er en omarbejdet ph.d.-afhandling, rummer mange henvisninger og diskussioner af forskningslitteratur i alle bogens fire dele. Det er derfor ærgerligt, at man ikke giver læseren mulighed for at forstå den større kontekst, denne litteratur indgår i, medmindre man altså bladrer om til side 283. Det gør bogen mærkeligt bagvendt. Derudover havde det været oplagt at inddrage andre visuelle repræsentationer end diverse tidslinjer og tabeller. Det kunne eventuelt være fotografier eller malerier. Særligt fordi bogen i så stor udstrækning handler om mennesker – fra socialarbejdere til børnehjemsbørn – ville det være interessant få sat ansigt på disse mennesker, selvfølgelig på en etisk forsvarlig måde. Når det er sagt, så er det også forfriskende, at Syddansk Universitetsforlag udgiver en bog, der i så høj grad er en fagbog og som

står ved at være en fagbog. *Når staten er far og mor* en velskrevet, gennearbejdet og grundig bog, der bidrager med nye og interessante perspektiver på vores alle sammens velfærdsstat. Og det har uægteligt en stor værdi i sig selv.

AMDI – FØR OG UNDER TVIND

Rune Skyum Nielsen i samarbejde med Thure Lindhardt: *Amdi bliver til*, Politikens Forlag, 2022, 416 sider, Ill, ISBN: 9788740074536

Peter Thygesen: *Amdi og Tvind bind 1 Iværksætteren*, Gads Forlag, 2022, 432 s., Ill., ISBN: 978-87-12-06031-4

Af **Torkil Sørensen**

Mogens Amdi Petersen blev født i Tønder 9. januar 1939, og han kunne formentlig fejre sin 84-års fødselsdag i Mexico langt fra danske anklagemyndigheder. Han var den drivende kraft bag skolesamfundet på Tvind nær Ulfborg i Vestjylland, der efterhånden blev til et verdensomspændende imperium, hvor f.eks. de danske UFF-genbrugsbutikker blev til Humana butikker i en række lande verden over.

Hvem Amdi var forsøger to nye bøger at give svaret på. *Amdi bliver til* har ganske vist nogle sideblikke til nutidens Tvind-højborg TG Pacifico nær Stillehavskysten i Mexico, men den fokuserer mest på Amdi frem til dannelsen af Den Rejsende Højskole i 1970. *Amdi og Tvind* handler som titlen siger også en del om tiden på Tvind frem til Amdi gik under jorden i 1979 efter uvant pressekritik fra 1978, men også denne bog har flest sider om Amdi i tiden

før han blev skolebestyrer – i meget større skala end hans far, Verner Amdi Petersen, der var skoleinspektør på Ringe kommuneskole. Beskrevet således af et vidne fra Amdis unge år, senere psykolog Halfdan Andersen:

“..der med lineal i ryggen, perfektionisme, påholdenhed og lodrette meninger værnede om de borgerlige dyder i en uhyggelig – ja næsten sygelig – grad”.

Umiddelbart var det måske ikke borgerlige dyder Amdi junior værnede om, men de lodrette meninger havde han ikke fra fremmede. Selv om bøgerne nogle steder overlapper hinanden, så giver de samlet set et grundigt billede af Amdi også længe før han med hård hånd suppleret af villige hjælpere styrede U-gruppe møderne på Tvind.

Denne anmelder var selv halvanden år på Tvind. Først var jeg i slutningen af 1975 militærnægter ved støbning af tårnet til den store vindmølle. Efter en måned som arbejdsløs i Århus i januar 1976, blev jeg af en skotsk møllebygger hvervet til en ny omgang på Byggeskolen. Det var planlagt som en alternativ håndværkeruddannelse, men blev til et halvt års hårdt byggearbejde uden løn mod at vi til gengæld fik et halvt års gratis højskoleophold inklusive tre måneder på rejse i Sydøstasien. Først var jeg fuld af forundring over en slags maoisme på dansk, så blev jeg nogle måneder en af de villige indpiskere før jeg sluttede som stadig mere kritisk overfor det nu ekspanderende projekt. Det var før Amdi var gået under jorden, så han bistod f.eks. ved afslutning af byggeri af en ny samling huse til højskolen. Endnu levede han ikke i luksus, men det var altid ham, der havde det afgørende ord. Som

nævnt fra hans tid i Odense, “*Amdi skulle have det sidste ord*”.

Fra den tid genkender jeg møllebyggernes leder Ole Friis Laursen, der i *Amdi og Tvind* begrundet den konstante ekspansion: “*Vi måtte hele tiden udvide for at undgå nedturen efter succes*”. Selv forlod han i øvrigt Tvind efter succes med færdiggørelse af Tvind-møllen. Selv om det er interessant at læse om vidner fra min egen tid på Tvind midt i 1970’erne, så er det alligevel mest fascinerende at følge Amdi i tiden inden da. Det giver mange eksempler på hans styrende adfærd allerede tidligere, men er samtidig et tilbageblik på den danske venstrefløj i 1960’erne.

Amdi var med andre fra Odense til march mod atomvåben i Holbæk i påsken 1961. De gik igen i påsken 1962, og på hjemturen fik Amdi en ide om et stort hus i Odense, der kunne skabe lokale initiativer, så al aktivitet ikke var samlet om de årlige påskemarcher. 1. februar 1963 flyttede ni ind på Roars Alle 34 i Tarup, hvor bl.a. atomkampagnens Carl Scharnberg jævnligt kom og talte. Allerede efter nogle måneder flyttede de videre til en stor villa på Hunderupvej 78 i selve Odense. I huset holdt Poul Jørgensen fra Venstres Ungdom, VU, kort før jul 1963 oplæg om det nye Kina. En beboer, Kirsten Justesen, husker aggression mod DKP i huset, hvor der altså blev lyttet mere på oplæg om Kina. Men i marts 1966 var Amdi sammen med Carl Scharnberg fra atomkampagnen med i “slaget om Sdr. Ommé” i et ret militant forsøg på at stoppe vesttyske militærkøretøjers deltagelse i NATO-manøvre. Da nogle fra huset også begyndte at sejle i gamle skonnerter, gik en tur inden en planlagt jordomrejse til Stralsund i DDR 1.maj 1966. Mest kendt blev Amdi, da han 22. august 1969 blev

arresteret i Flensborg for stenkast under en demonstration mod formanden Adolf von Thadden fra det højreradikale parti NDP. Amdi blev dømt til seks måneder i fængsel. *Land og Folk* dækkede sagen. Så selv om Amdi bevægede sig i en maoistisk retning, så kunne både DKP og DDR nikke anerkendende til hans energiske indsats mod Vesttyskland og i øvrigt også for Vietnam. Det kunne være interessant at vide, om f.eks. MfS/Stasi i Stralsund registrerede noget om den overaktive dansker, for hans aktivisme sidst i 1960'erne passede i deres kram, selv om han ikke fulgte DKP.

LANDETS KVINDER

Birgit Løgstrup, *Bundet af kønnet: Pigeliv på landet*, Gads forlag, 2022, 392 sider.
ISBN 978-87-1206-480-0.

Af Leonora Lottrup Rasmussen

Fortidens kvinder og kvindeliv har de seneste år været genstand for en øget interesse, både blandt den bredere befolkning og inden for historiefaget. Hidtil oversete eller glemte kvinder hives frem i lyset og spørgsmål om kvinders vilkår og muligheder gennem tiden udgør omdrejningspunktet for flere nye publikationer. I kølvandet på denne udvikling lancerede Gad i 2022 bogserien *Kvinder i historien*, der netop sætter fokus på kvinder og køn i danmarkshistorien. I seriens anden udgivelse *Bundet af kønnet* udfolder Birgit Løgstrup landbopigernes historie fra vugge til ægteseng i 1700-tallets Danmark. Løgstrups bog giver dog ikke kun et indblik i køn og kvindeliv på landet. Det

er i lige så høj grad en historie, der væver sig ind i datidens forestillinger om arbejde, religion og seksualmoral.

Tilbage i 1988 udgav Løgstrup bogen *Bundet til jorden* om stavnsbåndet i praksis. Anledningen var at Danmark dette år kunne fejre 200-året for stavnsbåndets officielle ophævelse. Systemet, der blev indført i 1733, havde op gennem 1700-tallet reguleret unge mænds bevægelsesfrihed og betød, at mænd i en vis aldersgruppe i udgangspunktet ikke kunne forlade det gods, hvor de var født. Løgstrup blev dengang interesseret i pigernes fortælling. Som hun selv bemærker i indledningen til *Bundet af kønnet*, var pigerne jo ikke underlagt stavnsbåndet, som karlene var, men "hvad var de så bundet af i det hierarkiske standssamfund, de levede i?". Som bogens titel afspejler, er Løgstrups antagelse, at pigerne i stedet var bundet af deres køn og det er denne antagelse, der udgør udgangspunktet for bogen. Med andre ord, kan *Bundet af kønnet* læses som en pendant til *Bundet til jorden*. Det vil dels sige, at vi følger pigelivet på landet i den periode, hvor stavnsbåndet var i kraft – fra omkring 1733 til 1788. Dels at Løgstrup hovedsageligt interesserer sig for stavnsbåndets kvindelige modpart; de unge kvinder. Livet for landbosamfundets ældre kvinder og enker, der vel også kan siges at være bundet af kønnet, berøres kun flygtigt.

Bogens store styrke er uden tvivl, at Løgstrup formår at sætte ansigt på dens hovedpersoner. Lige fra begyndelsen bringer Løgstrup personfortællinger i spil, der gennem bogens syv dele bliver brugt til at illustrere, konkretisere og diskutere unge kvinders livsvilkår. Således lægger Løgstrup ud med at præsentere læseren for landbopigen Kirsten Rasmusdatter fra Lolland. Kirsten var i 1736 blevet tvangs-

forlovelet med fæstebonden Mads Mickelsen, men samlivet var ikke lykkeligt. I et ønske om at bryde den livsbane, som det forestående ægteskab med Mads havde sat hende på, forsøgte Kirsten to gange at forgifte sin forlovede med kviksølv. Om end det blev ved mordforsøg, endte sagen alligevel i retten. Her blev den nedfældet i justitsprotokollen for Lolland-Falsters Landsting og derfor er Kirsten og Mads' præægteskabelige uoverensstemmelser bevaret for eftertiden. Løgstrup vender gennem bogen gentagne gange tilbage til Kirsten Rasmusdatter og bruger blandt andet hendes historie til at belyse lovgivningen i praksis, magtrelationer i den protestantiske husstand og spørgsmål om prævention.

Som historien om Kirsten Rasmusdatter, kredser flere af de personfortællinger, Løgstrup udlægger, omkring emner som agens, handlekraft og hårde livsbetingelser. Som den rørende fortælling om lærer Lars Hansen Hettings voldtægt af den 9-årige skolepige Johanne. Eller den ukuelige Karen Christiansdatter, der i 1797 anlagde en klagesag mod sin husbond, pastor Høyrup. Udover at disse personfortællinger er med til at gøre bogen vedkommende og medrivende, giver de således også en nuance og dybde til 1700-tallets kvindeskæbner. Uden at underkende de barske vilkår, pigerne var underlagt, dvæler Løgstrup ofte ved kvinder, der – som Kirsten Rasmusdatter – *handler*. Bogen fremstiller dermed ikke kun de unge kvinder som passive ofre, men også som aktive, agerende mennesker, der i en vis udstrækning kunne påvirke de vilkår, de blev givet. Eksempelvis har bogen et længere kapitel om “at sidde på sit eget” – en betegnelse, der dækkede over kvinder, som dannede sit eget hushold og ernærede sig ved blandt andet at spinde, væve

eller kniple. Altså udgjorde, hvad der i dag er tendens til at anse for praktiske kvindesysler, egentlige leveveje for flere af datidens kvinder. Løgstrup pointerer desuden, at kniplingshandlen blev anset som en så vigtig indkomstkilde for landet, at centraladministrationen i København forsøgte at forhindre kniplersker fra Sønderjylland at rejse til Hertugdømmerne eller Sverige.

Personportrætterne, der udgør bogens hjerte, tegner Løgstrup på baggrund af et imponerende og i høj grad inspirerende kildearbejde. På trods af at Løgstrup ingen kilder har fra pigernes egne hænder, men baserer sin bog på kilder skrevet af mænd (fra beretninger fra præster og embedsmænd til rets- og lovgivningsmateriale samt dagsbogsnotater) får læseren alligevel fornemmelsen af at komme tættere på pigerne selv. Det skyldes, at Løgstrup er god til få det maksimale ud af de forhåndenværende kilder og samtidigt kombinerer flere forskellige kildegrupper. Derudover rummer kildematerialet også en stor geografisk spredning. Vi får fortællinger fra Vendsyssel til Vestsjælland, fra Lolland til Lejre. *Bundet af kønnet* udgør dermed et godt eksempel på at diversitet og bredde i kildemateriale kan gå hånd i hånd med medrivende personfortællinger og casestudier.

Jeg kunne ønske mig, at Løgstrup havde lagt samme grundige og kreative tilgang for dagen, hvad angik tidens materielle levn og visuelle aftryk. Bogen er rig på illustrationer i form af malerier, tegninger og beklædningsgenstande, men kun enkelte steder inddrager Løgstrup disse kildetyper i brødteksten. Med tanke på, hvordan den materielle og visuelle vending inden for historiefaget har øget opmærksomheden på genstande og visuelle repræsentationer som konstituerende for menneskelig erfaring, identitet og

kultur, er det ærgerligt dette potentiale forbliver uudnyttet. Derudover mangler flere af illustrationerne datering, hvilket kan gøre det svært for den ikke specialiserede læser at afgøre, hvorvidt der er tale om samtidige eller senere afbildninger af livet på landet i 1700-tallets Danmark. Samlet set er *Bundet af kønnet* dog en yderst læseværdig, perspektivrig og velskrevet bog. Landbopigerne har endelig fået deres egen fortælling, og pigerne kan posthumt glæde sig over, at det netop er Løgstrup, der satte sig denne opgave for.

EN AF 130.000 MULIGE BERETNINGER

Hans Dal: *Min far var fremmedarbejder i Hitlers tredje rige. En Tysklandsarbejders erindringer 1941-45*, Det historiske Akademi, 2022. 221 s., Ill., ISBN: 9788799485376

Af Torkil Sørensen

Hans Dal blev født i 1945. Hans forældre havde mødt hinanden i Østrig, hvor faderen, Niels Pedersen Dal, var en af de 130.000 danskere, der under Anden Verdenskrig arbejdede i Tyskland, Østrig eller Norge. Han blev i Wien gift med Maria Katarina Schmierer kaldet Mitzi, og hun opnåede ved ægteskabet at blive dansk statsborger 31. januar 1945, så de sammen kunne drage til hans forældre i Gesten nordøst for Vejen. Efter en risikofyldt togtur gennem det sønderbombede Tyskland ankom de hertil 20. marts 1945. 22. august blev Hans Dal født.

Faderen døde i 2009, og under Corona-krisen gav Hans Dal og hans hustru Anette sig til

at gennemlæse de håndskrevne kladdehæfter og dagbøger, hvor faderen havde skrevet om sin tid sydpå. Det er nogle af disse tekster, der nu er samlet i denne bog. Hans Dal konstaterer i et efterskrift:

“Det har været en lang rejse at skrive denne bog, men også en befrielse at kunne sætte ord på meget af det, jeg gennem mange år har undertrykt.”

Selv om Hans Dal først blev født nogle måneder efter befrielsen i 1945, så mærkede han som barn, at faderen hjemkommet fra Tyskland og Østrig med en hustru derfra ikke var populær. Broderen og han blev kaldt nazi-ungel. Egentlig kunne der være 130.000 andre beretninger om den tid, men fokus i eftertiden var på de aktive i modstandsbevægelsen. Poul Nyrup Rasmussen gjorde dog i en tv-serie for nylig opmærksom på sin fars skæbne. Der var mest fokus på faderens ufrivillige ophold på Livø, men det blev også nævnt, at han som arbejdsløs tog arbejde i Tyskland under krigen. I tv-serien blev nævnt et senere læserbrev, hvor Poul Nyrups fader klargjorde, at han ikke havde været nazist. På samme måde var det ikke ideologien, der trak i Niels Pedersen Dal. Nogle blev af arbejdsanvisninger mere eller mindre tvunget til at tage arbejde udenfor Danmark, men han meldte sig frivilligt – dog indirekte presset af den store arbejdsløshed. I bogen vurderes, at kun et lille mindretal af Tysklandsarbejderne var nazister, her opgivet til 2-4 procent. De var typisk unge, ugifte mænd på omkring 20 år eller lidt yngre for kvindernes vedkommende. De fleste kom fra byer i Danmark og de fik arbejde i nordtyske områder som Hamborg og Berlin. Tre fjerdedele var ufaglærte. 443 mistede livet som

følge af arbejdsulykker, luftangreb, dødsstraf eller anbringelse i fængsler eller lejre. 962 blev idømt fængselsstraffe.

Niels Pedersen Dal havde oprindeligt skrevet kontrakt om job i Bremen, men fik det ændret til frysehusarbejder i Bochum længere mod syd. Her var han i syv måneder. Ved hjemkomsten var der fortsat arbejdsløshed, så han skrev kontrakt for en ny omgang – denne gang i Wien, hvor omkring 300 danskere arbejdede. Her kom han til at være to år og syv måneder afbrudt af en hjemrejse i sommeren 1944.

Niels Pedersen Dal reflekterer ikke dybt over livet i det Tredje Rige, men registrerer begivenhedernes gang. Således ankom der sommeren 1944 flere ungarsk-jødiske kvinder og unge piger til Laa, grænsebyen mellem Østrig og Tjekkoslaviet, hvor hans kæreste Mitzi boede. Hun arbejdede på et lokalt gods, og en morgen var alle jøder, der havde arbejdet på godset, forsvundet. Først i eftertiden blev det klart, at de var sendt til Auschwitz-Birkenau.

Der er i bogen et par kapitler om jagt på tyske ubåde i Lillebælt i krigens sidste dage, der virker som et umotiveret sidespring. Mere motiveret er fortællinger via søsteren Minna om hvad der skete i Laa, efter Mitzi var taget med toget til Danmark. Denne østlige del af Østrig blev besat af Sovjetunionen frem til 1955. Da det blev mørkt den første aften efter kamptropernes ankomst, begyndte de at plyndre og søge efter kvinder i alle aldre. Der fulgte nogle svære måneder. Senere den sommer kom der tyskere deporteret fra Tjekkoslaviet gennem Laa. De første måneder af 1946 kom flere særtog med godsvogne med tyske fordrevne gennem Laa på vej til Wien og senere Tyskland.

Bogen giver et indblik i tiden som dansk arbejder under krigen i Tyskland og Østrig. Det

er ikke en del af besættelsestidens historie, der har fået stor opmærksomhed, men nu snart 80 år efter befrielsen er det tid at få flere nuancer med.

BRANCHEFORTÆLLING (NÆSTEN) UDEN DEN PRIMÆRE FAGGRUPPE

Torsten Lang-Jensen: *Når tiden tæller: Den præhospitale historie i Danmark. Fra hesteambulancer til lægehelikopter*, Syddansk Universitet, 2021, 368 s., Ill., ISBN: 978-87-408-3322-5

Af Kim Frederichsen

Denne anmeldelse skrives og bringes i et Overenskomstforhandlingsår. Derfor er det som forberedelse til en anmeldelse af et værk om det præhospitale område interessant at se tilbage på debatten om løn og arbejdsforhold for den primære faggruppe indenfor området, ambulanceredderne, og de betydelige forringelser af deres løn- og arbejdsforhold, der har fundet sted, siden regionerne i 2009 privatiserede området, så den lavestbydende kunne presse mest muligt ud af de ansatte reddere til den billigst mulige pris med manglende fælles brancheoverenskomst, lav løn og dårligt arbejdsmiljø, konkurser hos private udbydere, brancheflugt blandt de ansatte med huller i beredskabet og regionale overvejelser om hjemtagelse af opgaven i 2024 til følge.

Det er imidlertid ikke de spørgsmål, der optager anæstesiolog og tidligere præhospitalkonchef i Region Syddanmark Torsten Lang-Jensen i hans værk om det præhospitale sundhedsom-

rådes historie frem til slutningen af 2010'erne. Efter et indledende vue fra oldtiden og frem med særlig vægt på udviklingen indenfor det militære område, herunder flytningen af sårede fra slagmarken til de nødtørftige lazaretter og militærhospitaller bag fronten, som efterhånden også kom til at indeholde overvejelser om de fornuftige metoder til at flytte de sårede og prioriteringen af, hvem det kunne nytte at behandle, samt udviklingen med transport af syge – især under epidemier i verdens også dengang overbefolkede bykvarterer – er hovedudgangspunktet for forfatterens undersøgelse Sophus Falcks oprettelse af *Redningskorpset for København og Frederiksberg A/S* (i dag kendt som *Falck*) i 1906.

Igennem hele værket har forfatteren et betydeligt fokus på udviklingen indenfor transport af og førstehjælp til syge og tilskadekomne til hospitaler med særlig vægtning af teoretiske, tekniske, teknologiske, maskinelle, uddannelsesmæssige og metodiske fremskridt. Især spiller læren fra større ulykker, især i forbindelse med jernbaner, en betydelig rolle for fremskridt indenfor udviklingen, styringen, kommunikationen og samarbejdet omkring den ydede hjælp til og borttransport af de tilskadekomne. Heri ligger også bogens hovedstyrke. Som læser mærker man tydeligt forfatterens store faglige indsigt i området og hans kendskab til de stormskridt, der er foretaget på området siden årtusindeskiftet, og der er meget interessant stof at hente om de paradigmeskift, der gennem tiden har fundet sted bort fra ideen om en ren transportopgave uden behandlingselementer før hospitalsindlæggelsen til et samlet system med elementer af indledende behandling og kommunikation med sygehuset før ankomsten.

Igennem hele værket skinner en art had/kærlighedsforhold til *Falck*, der med undtagelse af tiden med konkurrence fra det andet store danske redningskorps *Zonen* (stiftet i 1930, men opkøbt af Falck i 1963) indtil 2009 må siges at have haft nærmest monopolstatus på området. Desværre uddybes de af forfatteren opstillede problematikker omkring, at en privat virksomhed efter en tarif finansieret af offentlige skattekroner har haft noget nær monopol på at udføre, hvad det burde være en samfundsmæssig opgave at udføre, ikke (udover korte henvisninger til den debat, der til få tider sparsomt har været om spørgsmålet). I stedet er fokus på det lægefaglige (selvom denne faggruppe historisk og vel stadig aktuelt ikke er hovedaktørerne på området), hvorved ambulanceredderne som faggruppe – med undtagelse af vage og uregelmæssige henvisninger til uddannelsesforløb – på det nærmeste forsvinder ud af bogen, trods det at hele værket handler om deres fagområde. Som læser skal man desværre derfor lede længe efter oplysninger om reddernes faglige organisering, løn og arbejdsforhold, og det er en betydelig mangel i værket.

Som læser kunne man også ønske sig, at forfatteren havde været mindre nærig med notehenvisningerne, og at der i et værk udgivet af en universitetsforlag og udsendt i en historisk-politologisk udgivelsesrække fandtes en egentlig bibliografi. Derimod er bogen udstyret med et stort og velvalgt billedmateriale, men det kan sammen med forfatterens store faglige indsigt ikke helt opveje den manglende interesse for de faglige forhold for den faggruppe, hvis arbejdsliv er bogens hovedemne. Man kan som læser kun ønske, at det må give grobund for videre studier af de faglige spørgsmål på dette område.

Arbejderhistorie udgives med støtte fra SFAHs støttemedlemmer:

Fagbevægelsens Hovedorganisation, Rør- og Blikkenslagernes Fagforening, Murerarbejdsmændenes Klub 3F Århus, 3F Københavns Personaleforening, FOA Vejle, Dansk Metal, FH Hovedstaden, Socialistisk Folkeparti, HK Kommunal Hovedstaden.

SFAH'S BESTYRELSE

Mads Bruun Pedersen, 41 67 70 49, madsbruunpedersen@mac.com (formand)

Christian Holtet, 81 74 00 68, christian.holtet@gmail.com

Ulla Jeppesen, 40 20 30 08, ujeppesen@gmail.com

Lars Johansen, 40 81 63 23, lkj@def.dk (suppleant)

Irene Odgaard, 30 61 90 12, iodgaard@kranen.dk

Peter T. Christensen, 23 33 55 69, petoch@gmail.com

Kenn Schoop, 21 64 94 32, kennschoop@mail.dk

Rasmus Emil Hjort, 31397910, rasmus.e.hjorth@gmail.com

Peter Raben, 44 13 01 83, peterraben2100@gmail.com

Søren Jensen, 30 73 49 59, soj@def.dk (suppleant)

Louise Andreassen, 26 95 92 06, LouiseAndreassen@hotmail.com (suppleant)

REDAKTIONEN AF ARBEJDERHISTORIE

Astrid Elkjær Sørensen, 31 70 91 31, astridelk@hotmail.com

Bent Gravesen, 31 23 71 34, gravesenbent@gmail.com

Charlie Krautwald, +45 42 78 30 31, charliekrautwald@gmail.com

Iben Bjørnsson, 61 26 51 60, ibenbjoernsson@gmail.com

Jesper Jørgensen, 35 24 54 90, jjo@arbejdermuseet.dk

Josef Batikha, 21 28 66 87, jpb@ruc.dk

Nina Trige Andersen, 20 88 59 30, nina.trige.andersen@gmail.com

Thomas Wegener Friis, 25 67 63 80, twfriis@sdu.dk

Rikke Lie Halberg, 33 93 25 75, rih@arbejdermuseet.dk

ANMELDEREDAKTIONEN

Kim Frederichsen, 21 47 75 59, kimfrederichsen@gmail.com

Torkil Sørensen, 61 20 28 44, torkildk@yahoo.com

REFEREEPANEL

Danmark

Hans Aage (RUC), Hanne Abildgaard, Torkil Adsersen (Danmarks Tekniske Museum), John Bertelsen (tidl. Videnscenter for Specialpædagogik), Jacob Bjerring-Hansen (Bornholms Museum), Allan Borup (tidl. KU), Claus Bryld (tidl. RUC), Peter Bugge (AU), Gerd Callesen (tidl. ABA), Lars K. Christensen (Roskilde Museum), Niels Finn Christiansen (tidl. KU), Ning de Coninck-Smith (AU), Carina Dalgas (KU), Keld Dalsgaard Larsen (Museum Silkeborg), Jens Engberg (tidl. AU), Søren Federspiel (tidl. CBS), Peter Frederik-

sen, Jan Friis, Carsten Frimand, Jørgen Goul Andersen (AAU), Christoffer Green-Pedersen (AU), Henning Grelle (tidl. Arbejdermuseet & ABA), Anette Eklund Hansen (tidl. DPU), Lise Lotte Hansen (RUC), Peer Henrik Hansen (Koldkrigsmuseum Langelandsfort), Olav Harsløf (tidl. RUC), Søren Hein Rasmussen (tidl. AU), Merete Ipsen, Sanne Aagaard Jensen (CBS) Thomas Juhl, Niels Jul Nielsen (KU), Caspar Jørgensen (KUAS), Lars Jørgensen (Tidl. RUB), René Karpantschof (tidl. KU, forfatter), Hans Kirchhoff (tidl. KU), Michael Kjeldsen (RUC), Søren Kolstrup (tidl. SDU), Karl Christian Lammers (tidl. KU), Bo Lidegaard, Leif Littrup (KU), Nicklas Freisleben Lund (SDU), Karin Lützen (RUC), Anders Mathiesen (RUC), Flemming Mikkelsen (tidl. KU), Rune Møller Stahl (KU), Bertel Nygaard (AU), Laila Ottesen (KU), Jan Pedersen (KU), Lykke L. Pedersen (Nationalmuseet), Hans Uwe Petersen (tidl. Arbejdermuseet & ABA), Klaus Petersen (SDU), Anna-Birte Ravn (tidl. AAU), Bente Rosenbeck (tidl. KU), Marianne Rostgaard (AAU), Mogens Rüdiger (AAU), Steen Scheuer (SDU), Erik Strange Petersen (tidl. AU), Therkel Stræde (SDU), Morten Thing (tidl. RUB), Jytte Thorndahl (Energimuseet), Anne-Lise Walsted (tidl. Arbejdermuseet & ABA), Anette Warring (RUC), Inger Wiene (tidl. Københavns Bymuseum), Poul Villaume (tidl. KU), Niels Wium Olesen (AU).

Finland

Tauno Saarela (Helsingfors universitet)

Norge

Åsmund Egge (Universitetet i Oslo), Knut Einar Eriksen (tidl. Arbejderbevægelsens arkiv og bibliotek/ Universitetet i Oslo), Sven G. Holtmark (Institutt for forsvarstudier).

Sverige

Stellan Andersson (tidl. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek), Lars Berggren (tidl. Lunds Universitet), Lars Björlin (tidl. Södertörns högskola), Drude Dahlerup (tidl. Stockholms Universitet), Tobias Karlsson (Lunds Universitet), Urban Lundberg (Instituttet för Framtidsstudier), Michael F. Scholz (Uppsala Universitet), Klas Åmark (Stockholms universitet).